

84(2)р=Балқ

М 556

С 20458

МИЗИМ

Тахир
бла
Зухура

КЯЗИМ

Тахир бла Зухура

ПОЭМА

ГОСУДАРСТВЕННАЯ БИБЛИОТЕКА
(НАЦИОНАЛЬНАЯ) ЧЕЧЕНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
Кабардино-Балкарская АССР, с. Бакни
г. Нальчик, ул. Молотова, 42

•ЭЛЬБУС• •НАЛЬЧИК• 1999

Uzbekistan
14556

M $\frac{4702100200-027}{M 125(03)-99}$ 36-99

ISBN 5-7680-1455-1

© «Эльбрус» китап басма, 1999 ж.

АЛ СЕЗ

Шаркъ шайырланы арасында бир темагъа жазууну тѳрелери бек эртте заманладан бери жюрюйдюле. Ёз миллетини жашаууна къатыша турмай, бурунгудан къалгъан хазыр айтыуну алып жазуу эки да уллу ниет жолну бирикдирирге болуш ханды: биринчиден, алай бла ол кесини жазуу усталыгъын ачыкълагъанды, экинчиден, кеси заманыны баш илишанларын, зулму дунияда айтыргъа, жазаргъа амал болмагъан кыйын болумланы, жаз тил бла айтыргъа амал тапханды. Билебиз, Низами — XII ёмюрде жашагъан азербайджан шайыры, — кесини беш поэмасын да араб-иран-грек халкъланы жашауларындан алып жазгъанды. Шота Руставели «Къаплан тери кийген батыр» поэмасын араб, индия халкъланы дастанларындан алгъанды. Аны бла бирге, Руставелини аллында ол поэманы фарси ёзеге, андан сора да кеси халкъыны таурухлары — «Тариелиани», «Висрамини», дагъыда андан алгъа жашагъан поэт Шовтелини чыгъармасы бар эдиле. Эмир Хосров Дехлеви, Навои, Джами, башха шаркъ поэтлери кеслерини чыгъармаларын Низамини поэмаларына къарап, алай жазгъандыла.

Айхайда, хар шайыр белгили сюжетни кыйтарып кыймай, аны кесини усталыгъына, жашау кыраамларына кѳре тюрлендиргенди, анга жангы

магъама, жангы суратлау кюч бергенди. Бирде ала, хазыр поэмаланы кьатлагъан шайырла, эски халпарны хатери бла жангы, алчы оюмланы айтыргъа онг тапхандыла. Заманлашла бурун жюрюген таурухну окъусала да, аны тизгинлеринде, суратлау ызларында кеси жашауларын кьргендиле.

Кюнчыгъыш назмучулукъну төрелерине шайырланы поэтика «эришулери» — аланы сьзге усталыкъларын, закийликлерин кьргюзтюрге, ким кимни озгъанын билирге да болушхандыла; поэт аллай эришуледе танылгъанды, атын айтдыргъанды. Алай Кунанбаевни «Искандер» поэмасыны юсюнден оюмларын айта, ол шартны Мухтар Ауэзов бек тюз, толу да ангылатады:

«Была (Шаркъны шайырлары — А. Т.), битеу жазгъанны алып, аны жангыдан жазууну кеслерине жорукъ этип кьоядыла. Аны бла бирге, бурунгу поэтлени жазгъанларына кьарамай, ол не бу теманы халкъда жюрюгенича алгъанларында да, аны кеслери сюгенича тюрлендирип, ёз оюмларын, кьарамларын салып, жангыдан жарашдырадыла. Адабият чыгъармачылыкъны бу формалы ёсююне бир тилден бирси тилге кьечюрюудю деп кьараргъа ахырда жарамайды. Халкъда неда адабиятта жюрюген темаланы, сюжетлени хар шайыр кесини хунерине, миллет сезимине, тил энчилигине кьере жангыдан туудурады, жангы магъана береди».

Алай бла, хазыр адабият сюжетни алып жазуу поэтни чыгъармачылыгъыны магъанасын аз да тюшюрмейди. Ол угъай эсенг, аны кьеп окъугъанын, дунияны суратлау байлыгъын иги билгенин, кеси кибик шайырла бла эриширге, фахму сынашыргъа кьолундан келгенин кьргюзтеди. Кязим «Тахир бла Зухураны» жангыдан жазып, биринчиден, аны ёз халкъыны жашаууна жууукъ да,

ангылашыныулу да этгенди; экинчиден а, таулу-лагъа кесини кѣп тюрлю къарамларын, жашау тиричиликге, адамлыкъгъа, суймекликге этген кесаматларын билдирирге онг тапханды. Миллетни адабият ёсюу жаны бла тарыхын алып къарагъанда уа, «Тахир бла Зухура» биринчи уллу чыгъарма къадарында, жашау толулугъу, кѣп тюрлю сюжет ызлары, кѣп тюрлю сыфатлары да болгъан суратлау чыгъарманы окъургъа юретиуню башлагъанды.

«Тахир бла Зухураны» нек жазгъанын Кязим кеси да айтады. «Зорлукъ жетип», «Тахир кибик таралгъан», «Зухурача, жау чыракълай эриген» жашла бла кызла тау элдеде да бардыла. «Суймекликге тузакъ салгъан «сокъурла» аз туююлдюле. Аны себепли ол, жазгъан жомакъдагъы Тахир бла Зухураны юсюнден эте эсе да, акъылында уа халкъны жашаууду, кеси заманыны турмуш халыды. Кязим таулу Тахирлени, Зухураланы жакълайды, къоруулайды, алагъа азап берген «сокъурлагъа» сюд этеди.

«Тахир бла Зухура» дастаныны энчи тарыхын алып къарагъанда уа, ол тюрк тилли миллетледе бек эртте заманладан бери жюрюйдю. Халкъ дастанны адабиятха биринчи болуп XVII—XVIII ёмюрледе ёзбекли шайыр Сайоди кийиргенди. Ол замандагъы фарси поэзияны жоругъунда, Сайоди романтикалы поэма — месневи — жазгъанды. Поэма тюрк тилли кѣп миллетлеге жайылгъанды, дин таурухла бла бирча айтылгъанды.

XVII—XIX ёмюрледе, тап, XX ёмюрде окъуна тюрк тилли халкъланы шайырлары «Тахир бла Зухураны» сюжетине кѣп кере къайтадыла. XIX ёмюрню арасында туркмен поэзияны закийи Молланепес «Тахир бла Зухураны юсюнден айтыу» деген лирика романын жазады. 1874 жылда татар

шайыры Къурмаши, андан алгъаракъ къазах акъыны Оразаев, дагъыда 1910 жылда бирси къазахлы — Сабал-угълы кеслерини «Тахир бла Зухураларын» жазгъандыла. Ала Къазанда, Темир-Хан-Шурада, Стамбулда басмалангандыла.

Малкъар жамауатла да Тахир бла Зухураны хапарын иги билгендиле. Тау тарлада аны бек уста айтыучула болгъандыла. Кязим да сабийлигинде анга тынгылай турса керек. Аны малкъар тарлагъа келиу жоллары да экидиле: хаж къылыргъа баргъанла Шамда, Стамбулда, Бакуда мажаргъандыла; экинчи маданият ыз — Къазан бла Къумукъ — бирси шимал халкъланыча, Малкъарны да тюрк тилли адабият чыгъармала бла жалчытхандыла. Кязим «Тахир бла Зухураны» жазма варианты бла кеси хаж къылыргъа баргъынчы да шагъырей эди, баям. «Араб университетлерин» да ётюр, араб, фарси тиллени да биллип, уллу чыгъармала жазаргъа кёлленген заманында уа ол поэманы жазмасы бла бирге халкъда жүрюген формаларын да билгенди. Барына терен сюзюр къарагъанды. Алай бла «Жыйырма бла онекижытлыгъында», ол а 1891 жылгъа тюшеди, — Кязим бу поэманы жазгъанды. Эндиге дери ол «Шуёхлукъ» альманахта (1983, № 2), Кязимни 2-томлугъунда басмаланганды. Энци китап болуп, биринчи кере чыгъады.

Тёппеланы Алим

Тахир дла Зухура

ФАТИХ ¹

Бисмилляхи болур хар ишни башы,
Хакъ ² жолуна чыкыгъанланы
къардашы.

Бисмилляхи! Къолгъа къалам алама,
«Тахир бла Зухураны» жазама.

Аллах, сени къудретинги излейме,
Хакъ жолунда бет жарыкылыкъ
тилейме.

Мен харипни кёзюм — жютю,
сёзюм — аз,
Дагъы болдум, тилек эте, санга баз.

Шагъирлени жазгъанларын таныдым,
Барында да, Аллах, сени жарыгъынг!

Якубну да къайгъыларын окъудум ³,
Юсуф бла тар зинданда олтурдум ⁴.

Жыйырма бла онеки жыл ашырдым,
Хакимлеге, хадислеге баш урдум ⁵.

Алгъанлагъа акъыл, низам юйретдим,
Суйгенлеге, тюз сёлешип, кюй этдим.

Жарлы атамы гюрбежисин бек суюдюм,
Акъсай-акъсай, анда темир да туюдюм.

Назму жаздым, Къуран тилин
къайтарып,
Болдумму экен газиз сёзюн айталып?

Тахир бла Зухурагъа жиядым,
Азат сёзюн Бир Аллахдан сурадым.

Бизде да кёп Тахир кибик таралгъан,
Зорлукъ жетип, жүреклерин къанагъан,

Зухурача, жау чыракълай эриген,
Бу дуняны азабындан безиген.

Суюмекликге тузакъ салгъан сокъурла
Къыяма кюн гюняхларын окъурла.

Суюгенлени кёз жашлары от жана,
Ёталмазла жаннет бахчаларына.

Суюмекликни сыйлылыгъын билейик,
Ёлген кюнде ийман бла ёлейик.

«Тахир бла Зухураны» кёрейик,
Жашха, къызгъа насып жашау тилейик.

Сёз башыбыз болур бизни бисмилля,
Жыйылгъанла къулакъ салып турсунла.

Хапарлада айтыла келгенге кёре, Ба-
бахан деп бир хан болгъанды. Малыны,
мюлкюню, аскерини хыйсабы, саны жокъ
эди. Бу къадар байлыгъы бла дуняда бир
затдан кереклиси болмаса да, жүреги та-

къыр эди: аны сабийи болмагъанды. Кеси ёлгенден сора артында, тахына ие болуп, къыралына оноу этерча эр киши урлукъ къалмагъанына, отдан кёлек кийип, кёзюне жукъ кёрюнмей эди.

Алтын тахы, къаласы да бир эди,
Баласы жокъ, дуниясы тар эди.

Малы, мюлкю, аскери да кёп эди,
Андан кючлю патчах болмаз деп эди.

Сормай-ормай, анга къартлыкъ жетеди,
Сабийсизлик кемсиз мудах этеди.

Бала татлы патчахха да, къулгъа да,
Жан биргелик, жашау умут тулгъа да.

Баласызны кюню болур къарангы,
Алтын тах да кетермез ол жараны.

Хакимлени усталарын изледи,
Себеplik жокъ, не этерге билмеди.

Хазыр эди казналарын ачаргъа,
Бала ючюн къыраллыгъын чачаргъа.

Бу хал бла кёп заманла кетгендиле.
Энди Бабахан, Аллахдан къадар, адамдан
мадар болмай, тюнгюле башлагъан эди.

Ханны шахардан тышында уллу айбат
бахчасы болгъанды. Бахчаны ариулугъу,
сейир-тамаша халы узакъ жерледе айтыл-
гъанды. Не уллу къайгъысы болгъан да, ол
бахчагъа кирсе, къайгъылары чачыла,
жюреги ачыла эди. Къуу болуп къалгъан

Бабахан мында къайгъыларын унутханды, анда бир кесек айланса, сарайгъа шат болуп къайтханды.

Кюнлени бир кюнюнде хан, сабийсизлиги эсине тюшюп, ёзюрю Бахирни чакъыргъанды да, аны бла бахчагъа атланганды. Жолда алагъа бир жалангач факъыр киши тюбегенди. Хан да, ёзюрю да, сейр этип, тохтадыла: факъыр киши, садакъа тилемей, былай айтып кычыра эди:

— Манга садакъагъа минг алтын ким берсе да, Аллахуотагъала аны жүрегинде не мураты бар эсе да, берликди!

Хан, ёзюрюне къарап, былай айтханды:

— Кёп усталагъа кёп ахча къоратдым, биринден файда болмады.

Аллахны жаны ауруп, бу факъырдан бир себеп болур эсе уа, мен мынга минг алтын берип, тилек этдирейим. Сабийим болса, минг алтын угъай, минг-минг алтын берирме!

Хан, минг алтын берип, факъырагъа тилек этдиргенди.

Ёзюрю да жокъ эд сабий чирчиги,
Жашай эди ол да азабын чегип.

Ол да ачды жарлы жаннга жүрегин,
Жиляй, улуй, жашырмады тилегин.

Айтды: «Бизни халкъдан сыйлы бийибиз,
Сабий бермей, къарангыды юйюбюз.

Сени хазнанг — ёмюрлени хазнасы,
Бизге жетди Уллу Аллахны жазасы ⁷.

на китап олып олтурады. Къысылгъан кез-
лери тереннге кетгендиле, дуниялыкъ бла
бир да иши болгъаннга ушамайды.

Хан, аллына келип, салам берди.

— Эй, мискин, не адамса? Бу китапла-
рынг да недиле? — деп сорду.

— Жулдузчума! — дегенди акъ кийим-
ли адам. — Китапда жазыулагъа, кёкде жул-
дузлагъа къарап, адамланы жүреклеринде
не болгъанын билеме.

Хан:

— Мени жүрегимде бир умутум барды,
сен аны билсенг, керти да билгич болгъа-
нынга ийнанырыкъма, — деди.

Билгич, къолунда къаламын ханнга
узатып, былай айтды:

— Жюрегингде не болгъанын бу къа-
ламгъа айт, къаламны халына кёре, мен не
муратынг болгъанын билirme.

Хан къаламны алды. «Я Раббина, я Ал-
лах, мени бир сабийим болмазмы», — деп,
биягъында факъыргъа тюбегендеча, ниет
этип, къаламны ёзюрюне берди. Ол да, хан
этгенча, Аллахдан сабий тилеп, аны бил-
гичге къайтарды.

Билгич, къаламны алып, дефтеринде кёп
жазыула, чотла этди. Алагъа къарап, хый-
сап этип, айтханды:

— Сизни биригиз — хан, экинчигиз
аны ёзюрюсюз. Экигизни да сабийигиз жоқъ-
ду да, жүреклеригиз такъырды. «Я Рабби-
на, я Аллах, бир сабийибиз болмазмы», —
деп, аны мурат этгенсиз.

Хан да, аны ёзюрю да, къууанып: «Се-
ни билгичлигинг кертиди», — деп, сермеп
къолун тутхандыла, сыйлы кёргендиле.

Эки кёзюн дефтерине кьадады ол,
Жулдузлагъа, жети кёкге кьарады ол.

Жети кёкню измисин туура чекди,
Кёргенлерин патчакха баям этди.

Деди: «Кёкде жангы чыкьгъан жулдуз
бар,
Шукур болсун, жарыкь ызы, жолу бар,

Изми барды анда кьызгъа, уланнга,
Дууа этер насыбына кьууаннга.

Аллахдан а изми былай болгъанды:
Кёкде сизге эки бала туугъанды.

Заман жетип, улан болуп туусала,
Дурусу ол — тенгле болуп турсала.

Бир аякьдан алып, суула ичселе,
Ахырзаман дунияны билселе.

Жюреклери ачыкь болса бир бирге,
Жарыкь болса умутлары ёмюрге.

Кьыз болсала, татлы болуп ёссюнле,
Бир бирлерин эгечлеча кёрсюнле.

Ариу болсун кьылыкълары, халлары,
Уллу Аллахха аманатды жанлары.

Эй, дуния! Биригизге жаш туууп,
Биригизге кьыз тууса уа, жарытып,

Сиз аланы муратларын сорурсуз,
Кьол тутушуп, жууукь юлюш болурсуз.

Кёкден келир эки жаннга суймеклик,
Гюнях болур анга угъай демеклик.

Къыз да, жаш да аман бла ёлюрле,
Къыяма кюн даучу болуп келирле.

Билгичлени сёзюн эсге алыгъыз,
Зулму этмей, сиз Жаннетге барыгъыз».

Айтды хан да: «Аллах берсе баланы,
Суйюнчюге берирме мен къаламы!

Жашым болса, ёзюрюмю юйюне
Келечиле жиберирме, суйюне.

Сыйлы кёрюп, къызын келин этерме,
Къабырыма ырахатлы кетерме.

Улан угъай, Аллах манга къыз берсе,
Эшит, Бахир, аны келин этерсе».

Бахир айтды: «Бизни сыйлы ханыбыз,
Тенг туююдю даражабыз, халыбыз.

Сен — жюйюсхан, мен а сени къулунгма,
Ханны къызын тилеялмам улума.

Сёзюнге къул къор-садагъа ёзюрюнг,
Алай ачыкъ, халал эсе нюзюрюнг,

Хан башынга мени тийишли кёрсенг,
Адам угъай, фыйгъамбарса жерде сен!»

Бабахан да, сёзюн къатлап, ант этди,
Ол антындан къайытмазгъа къаст этди.

Къол тутушуп, Бахир бла келишди,
Акъ кийимли билгич кёрдю ол ишни!

Билгич, ханны сёзюн жаратып, ыразы болгъанды. Къойнундан бир алма чыгыарып, юсюне дууала окъуп, эки кесип, эки-сине бергенди. Алгъыш этгенди.

Хан да, ёзюр да, бир бирлерине къарап, сейир болдула. Минг алтын берип, ыразы этейик деп къарасала, ол жокъ. Китапла да жокъ, олтуруп тургъан акъ тоханасы да жокъ. Учду, кюйдю, думп болду. Кёп изледиле, тапмадыла.

Ахшам заманга хан бла ёзюрю юйлерине къайтхандыла. Ашап, ичип, тилек этип, билгич берген алма жартыланы да ашап, жатхандыла. Ол кече экисини да къатынларына бууазлыкъ тюшюп, тогъуз ай, тогъуз кюн дегенде, Бабаханга къыз, аны ёзюрю Бахирге уа улан туугъанды.

Аллах берди жарлы жаннга этек бала ⁸,
Ол кеси суйгенине этер чара ⁹.

Къыз тууду, нюрю болуп кюнден, айдан,
Унутмаз, бети жарый, кёрден адам.

Эшитилдиле дауурбасла къагъылып,
Жер-жерлеге суйюнчюле жайылып.

Хан, жаш болуп, уллу тойла къурады,
Ат атаргъа усталаны сурады.

Кёп жерледен кёп жууукъла келдиле,
Бабаханга алгъыш, къууанч бердиле.

Къагъанакъны Бахир бийик кётюрдю,
Сыйлы кёрюп, алтын бешик келтирди.

Сейир этип, кызыны нюр сыфатына,
Не атаргъа билмейдиле атына.

Кёп ахшыла кёп кюн даулаш болдула,
Жырчыладан, билгичледен сордула.

Китаплада Зухураны кёрдюле ¹⁰,
Ол ат мынга тийишлиди дедиле.

Жылла оздула, Зухураны ариулугъу
дуниягъа айтыла башлады.

Кёз гинжиси жаухар кибик, чачырай,
Болмагъанды дуняда бу чырай!

Бетини ингилиги — жаннет гюлю,
Сыфаты — тийген кибик эрттен кюню.

Къашлары — къалам тартып
ызлагъанлай,
Ауазы — талда булбул жырлагъанлай.

Санлары — сууну субай къамишинлей,
Эринлери — эртте бишген жилеклей,

Хан сарайда гитчеле эм уллула,
Аны жанын сакълар ючюн турдула.

Онг жанында кыркъ къарауаш тохтады,
Сол жанында кыркъ къарауаш тохтады.

Хакимлени хан, суратып, келтирди,
Аны сейир бахчасына жан кирди.

Бахирни да уллу болду кѳууанчы,
Кѳартлыгъында болду сабий жубанчы.

Туугъан бала алай туусун нюрю бла,
Келсе — келсин дуниягъа кюню бла!

Кѳкден изми келип аны эсине,
Айтды Бахир сабыр юйдегисине:

— Тахир¹¹ болсун балабызны тюз аты,
Толуп барсын дунияда мураты.

Кѳуш баласы, булбулу гюл бахчаны,
Аманатды Аллахха жангыз жаны.

Тахир бла Зухураны эмчек анала, кѳарауашла салып, бирча ёсдюре эдиле. Экишер жыллары жетгенде, ала бир бирлерин кѳрмеселе, бирге ойнамасала да, жияп башладыла. Жети жыллары жетгенде, патчах алагъа устаз тутуп, бирге окъутуп башлады. Тахир бла Зухураны закийликлерине сейир этмеген жокъ эди, бир кюннге бир ненча дерс алсала да, олсагъат окъуна биллип болгъандыла. Бирге ёсюп, бирге ойнап, бирге окъуп, была бир бирлерин эгеч бла кѳарындашча кѳрюп жюрюгендиле. Ариу-лукълары, асыллыкълары, халлары айтылгъанды.

Жетижыллыгъында атасы ёлюп, Тахир ёксюз кѳалгъанды.

Тахир-бала жети жылгъа жетгенди;
Аны атасы дуниядан кетгенди.

Хан Бахирни ауушханын эшитгенди,
Хар керегин толусунлай этгенди.

Унутмайын турду керти ёзюрюн,
Эсде тутуп жууукълукъну нюзюрюн.

Зухура Тахирге гъашиклигин¹² сезип башлагъанды. Ол заманда дуняда Тахир бла Зухурадан чырайлы, ариу жан болмагъанча, алай артыкъ жаратылгъан жанла эдиле.

Зухураны суймеклиги кюнден-кюннге ёсе, чыдамы, тёзюмю, сабырлыгъы къалмай барады. Бир кюн Тахир жукълап тургъанлай, Зухура акъырын келип, Тахирни нюрлю жаягъындан уппа этип къачды. Тахир, уянып, къараса, Зухура андан арлакъда терек бахчада гокка хансла жыя тургъанын кёрдю. Тахир: «Айып болсун, Зухура, бу этгенинг неди, сен мени эгечим туююлмюсе?» — деп къычыргъанды. Зухура, уялгъандан къып-къызыл болуп, гюллерин да атып къачды. Зухура андан ары кёп кюнледе Тахирге кёрюнюрге уялып, дерсге жангызлай жюрюп тургъанды. Зухура Тахирден нелляй бир узакъ турургъа кюрешсе, аны жюреги Тахирге аллай бир тартдыргъанды, суймеклиги аллай бир кюлю болгъанды. Аны ариулугъуна адамла, кёзлери къамап, къараялмай болгъандыла. Зухура Тахирге не кёп тарыгъыу кюйле айтса да, Тахир къулагъына алмагъанды. Бир кюн, биягъы, Тахир жукълап тургъанлай, Зухура, тёзалмай, аны къатына келип, назик къолу бла бетинден акъыртынчыкъ сылагъанды. Тахир, уянып, Зухура аны

къатында тобукъланып тургъанын кѳргенди. Тенг кызыны бу кыылыгъын адепсизликге санап, Тахир кыолу бла Зухураны ургъанды. Зухура ол кече кесини бу калына жияп, былай тилегенди:

Махаббат ¹³ келди манга,
Жукъламай чыккыдым
тангнга,
Бу кыыйынлыкъ нек тюшдю
Кыарыусуз сабий жаннга?

Сѳзюмю эшитмезмисен,
Бир мадар этмезмисен,
Бу гыашыкыны жартысын
Тахирге бермезмисен?

Манга эримезмисен,
Халымы кѳрмезмисен?
Бу аурууну жартысын
Тахирге бермезмисен?

Бу палахха кирмейин,
Гыашыкъ отун билмейин,
Билмез Тахир сырымы,
Сенден буйрукъ келмейин.

Жазуланы кыошуучу,
Жарсыугыа болушуучу,
Мен кѳрген кыыйынлыкыны
Жоккыду кыыйыры, учу.

Себеплик излеп сенден,
Жал барып хар эрттенден,
Тилейме, Уллу Аллах,
Бу аурууну ал менден!

Зухурагъа келген сыйлы махаббатны эки юлюшден бири Тахирни жюрегине тышдю. Тахирни да сыймеклиги ачыкъ болуп, аны жанын да кюнден-кюннге чыдамсызлыкъ алып башлагъанды. Тахир бала, жан бала, не олтуруп болалмай, ариу сыфаты эрип, саз бола, Зухураны излей эди. Кечелери, кюнлери ашсыз, суусуз кетедиле. Жыргъа уста Тахир алгъын шууулдагъан желлеге, суулагъа, терекледе безиген къушлагъа, терек шыбырдауларына эришип, жарыкъ жырлаучу эсе, энди мудах жырлайды. Аны мудахлыгъын кёрюп, терекле, аланы тыплеринде баргъан зем-зем суула, агъачда булбулла, жаныуарла да мудах болгъандыла. Жангыз да Зухура бир зат да билмегенча этип тура эди.

Бабахан, Зухура туугъанлай, кесини сейир-айбат бахчасында, къызына атап, ол ойнай-кюле, солуй турурча, ариу къала-сарай ишлетген эди. Къала шорха суучукъну жагъасында болуп, гюл, терек бахчаны кесича, ариулугъу дунягъа айтылгъанды. Бир кюн Зухура, эрикгенин кетерир ючюн, тенг къызлары бла айланыргъа, солургъа бахчагъа чыкъгъанды. Жырла, тарыгъыула айтып, бир ариу терекни тубюнде олтурду. Ичи от жана, аны суйген Тахир, ызындан барып, къолун Зухураны бойнуна салып, къатында тобукъланды. Тахир кесине сыймеклик келгени бла Зухура аны эгечи болмагъанын билгенди, Зухура ханны къызы, кеси да ёзюрню уланы болгъанын ангылагъанды. Зухура, Тахирге къарамай, бу кюйню айтды:

З у х у р а

Жол бла жолдашымса,
Сыр бла сырдашымса,
Къолунгу кетер, Тахир,
Сен мени къардашымса.

Т а х и р

Жол бла жолдашынгма,
Сыр бла сырдашынгма,
Мен — ёзюрню уланы,
Не бла къардашынгма?

З у х у р а

Кёзюмча кёрдюм сени,
Кесимча суюдюм сени,
Эсингде бармыд, Тахир,
Ургъан заманынг мени?

Т а х и р

Жау кибик, жана-жана,
Эриди алты саным,
Билмезликден этгенме,
Кечерсе, Зухура-ханым!

З у х у р а

Суюмеклигим кючюн
Кёз жашым этер захир^{!!!}.
Чархымда жаным сенсе,
Кел, кёрюшейик, Тахир!

Тахир

Гюл бахчагъа кюн тийсе,
Акъ чагъып, балли бишсе,
Андан ариу не болур,—
Эки суйген тюбешсе!

Мындан сора Тахир-бала Зухураны жаш кёкюрегине къаты къысып, къучакълады. Эки суйген жан бирикдиле. Зухураны эринлери, къызылы бла агъы тегюлген жаякълары жаныпмы кетедиле дерча къабындыла. О, Тахирни къызыу ийнакълаууна жууап къайтара, аны бойнундан къаты къучакълап, махаббат кюйюне берилди. Андан сора бир бири кьолларындан тутуп, жангы ийнарла айта, дерсге бардыла. Аланы суйюп, сыйлы керюп окъутхан эфенди, аланы насыпларын керюп, дерс жууаплары, энлери жарыкъ болгъанына къууаннганды. Кеслери да таша, чола тюшгенлей, жырлап, бир бирлерине суймекликлерин айта эдиле.

Кюнле, айла, жылла кете, Тахир бла Зухура да эсли, ёсюмлю болгъандыла. Ариу-лукълары аланы бир керген экинчи кермей тезалмазча, алай эди.

Биягъы кюнлени бир кюнюнде эки суйген, терек бахчагъа барып, алтын сарайны аллында терек салкынында олтурдула. Ол жерде Тахир таралып, кюйюп, былай башлады:

Т а х и р

Зухура мени ханымды,
Дертиме дарманымды.
Чархымда харип жаным
Зухурагъа къурманымды.

З у х у р а

Сюйгенме, Тахир, сени,
Къул этдинг ахыр мени,
Чархымда жаным сенсе,
Кимди суймеген сени?

Т а х и р

Сен — ханны жангыз кызы,
Кёкню жарыкъ жулдузу,
Атанг, тенг кёрмей мени,
Бузар умутубузну.

З у х у р а

Тахир — илячин къушум,
Кёкде жарыкъ жулдузум,
Атам, тенг кёрмей сени,
Жилятмаз жангыз кызын.

Т а х и р

Мен башха отда кюйсем,
Сенден ёзгени суйсем,
Жетмей къалсын муратым,
Билгин, Зухура, аны сен!

Зухура

Акъялгъа башханы алсам,
Сенден ёзгеге барсам,
Жаханым болсун жерим,
Билгин, Тахир арыслан!

Бу сёзлени айтып, Зухура, алларында
тёгереге мермер таш бла жасалгъан шаудан-
дан ууучу бла суу алып, аны Тахирге ичир-
ди. Тахир, сууну ичип, Зухураны кёолларын
кёкюрегине кысып, айтды:

Зухура — жаным, бурагъым,
Сууда жюзген дуудагъым,
Сенсиз къалса дуняда,
Къуу болур мени жаным!

Андан сора Тахир да, шаудандан ууучу
бла суу алып, Зухурагъа ичирди. Зухура да,
Тахирни кёолларын кёкюрегине кысып, бу
кюйню айтды:

Тахир, къашларынг къара,
Этдинг мени ауара.
Къайытмам бу сёзюмден,
Ёлсем а — жокъду чара.

Тахир дагъыда жырлады:

Кёл этди этегими
Кёзюмден акъгъан жашым.
Къайытмазма сёзюмден,
Кесилсе хайран башым!

Бу хал бла заманла оза эдиле. Суула ба-
ра эдиле, халкъланы арасында быланы ха-
парлары айтыла эди. Тахир бла Зухураны

къайгъылары жокъ, жүреклери да — шат. Бир бирлерин татлы суйгенле, айтылгъан хапарладан бурун суйгенле тюшген къыйынлыкъланы биле эдиле. Алай кесибиз да алача болурбуз деп акъылларына келмегенди.

Ол ёмюрледе уллу суймеклик шашхынлыкъгъа санала эди. Суйгенлени бир бирге бермеклик уллу айыпха, терсге саналгъанды. Нек десегиз да, жүрегине уллу суймеклик тюшген адамны телиге санагъандыла. Шериатда уа телиге къатын алмазгъа, тели тиширыуну эрге бермезге деп жазылыпды. Ма бу себепден шериат жолу бла эки суйгенни бир этмеклик «харамды» деп алай къаралгъанды. Тахир бла Зухураны уа, жүреклерин суймеклик алгъандан, бу тюрлю затладан хапарлары болмагъанды. Зулму, къарангы дуния ала кирик кёп да таза сабийлени насыпларын кесгенди.

Бир кюн Тахир, Зухурагъа тюрберге ашыгъып баргъанлай, жансызлагъа жан салгъан жүреклени бир бирге ачхан сейир тартуула, макъамла эшитип тохтады. Барып къараса, бир узун бойлу, сарысакъал киши, тюрлю-тюрлю сырыйналаны, сазланы¹⁵ кезиу-кезиу согъуп, алаамат макъамларына халкъны тынгылата эди. Тахир-бала, жыр-гъа, макъамгъа уллу суймеклиги, хунери да болгъандан, жаны ол тартуулагъа кирип къалды. Акъырын барып, халкъгъа къошулду. Кёп тынгылады. Сазчы сазын алай жилията-улута эди, алай ариу макъамла согъа эди — Тахир ол бошап къояды деп къоркъады. Болсада хар затны чеги, ёлчеми болады, сарысакъал макъамчы, ахыр арып тохтады. Халкъ чачылды. Тахир, макъамчы-

ны къатына барып: «Ассаламу алейкум!» — деп, сырыйначыны кьолун тутду. Кесини атын, муратын айтып, макъамчы аны кесини хунерине юйретирин тиледи. Уста: «Кел, балам, мен билгенден юйретейим, сёлешгенинге кёре, фахмунг барды!» — деп, аны биргесине элтди. Ол кюнден башлап, уста аны онеки тюрлю саз бла согъаргъа юйретип тебиреди. Тахир бир кёргенин, экинчи сормай, женгил алып болгъанды. Макъамчы бир зат сокъса, ол тартуу не кыйын болса да, Тахир аны онеки тюрлю саз бла да олсагъатдан согъуп кьоя эди. Къарт уста, муну закийлигине сейир-тамаша болуп, бир айдан сора анга дерс бергенни кьойду, кеси, аны сокъгъанына тынгылып, андан юйренип башлады.

Зухура да, Тахирни саз согъаргъа, тюрлю макъамла чыгъарыргъа юйреннгенин кёрюп, кеси да аты аллай усталыкъ бла айтылгъан бир тиширыуну устазгъа тутду. Ол къатын да сазгъа уста эди. Зухура да, бир кёргенин экинчи айтдырмай, женгил алып болгъанды. Была экиси да уста сазчыла, сырыйначыла болдула. Сюймеклик кюйлерин бир бирге саз согъуп, жырлап айта эдиле.

Бир кюн Тахир, Зухурагъа, саз согъа кетип, сюймеклик оту жюрегинде бютюнда уллу жанды. Ол заманда, кюе, бише, Тахир бу кюйню айтды:

Сюймекликге тюшгенли,
Къалмагъанды намысым,
Омакъланма, Зухурам,
Жокъду мени насыбым.

З у х у р а

Къайгъылы жүрегими
Жубатама саз бла.
Айтхан ариу сёзлеринг
От жүрекге аздыла.

Т а х и р

Атынга табу этдим,
Антымы къабыл этдинг,
Кюл болуп бара эдим,
Сен бираз сабыр этдинг!

З у х у р а

Сазда ариу ойнауунг
Акъылымы алгъанды,
Кёзлеринги къарасы
Жаннган отха салгъанды.

Т а х и р

Гъашыкъ ичгисин ичдим,
Жаннган отунга тюшдюм,
Жанынг жанымда турмай,
Къыйынды мени ишим!

З у х у р а

Кёзлеринг кюле-кюле,
Сёзлеринг къууанч бере,
Тансыкъ болдум кёзюнге,
Тарыкъдырмай, кел бери!

Т а х и р

Нюр жаннганлай —
къарамынг,
Жарыкъ тийген кюн кибик.
Къалтырайса къатымда,
Къар юсюнде гюл кибик!

З у х у р а

Биз экибиз бир къашда ¹⁶
Суймеклик ойнай башда,
Болурбузму насыплы
Бу махаббат къууанчда?

Т а х и р

Тахир деген атым бар,
Чий кюмюшден сазым бар,
Хан башымы кессе да,
Къайытмазгъа антым бар.

З у х у р а

Минг саз бирге согъулса,
Макъамы сен болурса,
Айырылмабыз, Тахир,
Аллах буйрукъ буюрса!

Ол ёмюрлени адамлары, быланы бир бирлерине термилгенлерин эшите, суйгенлеге игилик тилей эдиле. Кёкде къанатлыла, жерде къурт-къумурсхала Тахир бла Зухурагъа алгъыш этгендиле. Жайла келип, дуния кёгерсе, была гюл, терек бахчалада,

бир бирге термилип, тарыгъыуларын жыр
бла айта эдиле; тюбеселе, бир бирден къан-
май, болалмагъандыла. Къыш жетип, жер-
ни, сууну, тереклени да къыртчин сууукъ
бийлесе, Зухураны хан сарайдан чыгъар-
гъа онгу болмай, суйгенине термиле, кёз-
леринден къан жиямукъла тёгюле эди.
Амал болуп, Тахир хан сарайгъа кирсе, Зу-
хура аны, къучакълап, санлары эригинчи,
эси азгъынчы ийнакъласа да, къанма-
гъанды.

Бир жол Тахир Зухурадан кюч бла ай-
ырылып, къалада къююп, чыгъып тебиреге-
нинде, Зухура жияп, таралып, бу кюйню
айтханды:

Жюрегими жарасы,
Кёзлерими къарасы,
Бир бирден айырылмауну
Жокъмуду бир чарасы?

Т а х и р

Жюрегими жарасы,
Кёзлерими аласы,
Эки суйген бир болса,—
Айырылмауну чарасы!

З у х у р а

Жюзюгюмю жези бар,
Бийик тауну кези бар,
Мени санга берирге
Ёз атамы сёзю бар.

Тахир

Саз бауларым — жибекден,
Айтхан сёзюм — жүрекден.
Хан, сёзюне ким базар,—
Къайтмаз зулму —
халекден!

Тарыгъыуларын айтып, была бир бири
къолларындан тутуп, бир бирге къарасала,
жиляп къала эдиле. Неге жилягъанларын
кеслери да билмегендиле. Кёрлюк къыйын-
лыкълары жүреклерине тюше болур эди.
Сюйгенле сүймеклик жарсыулары бла,
кюйгенле да ачы къадарлары, уллу бушуу-
лары бла, кюнле, кечеле алай кетедиле. Та-
хир бла Зухура, сүймекликлери жаш санла-
рын эрите, кёп затны эслейдиле, къадарла-
рына да кайгъы, шургу этедиле. Зухура, ёз
анасы, ханыша, Тахирни сансынмагъанын,
аны Зухураны къатында кёрсе, бюсюремеге-
нин эслеп, къууанчы мутхуз болду. Тахир
бла Зухура кёрмеген къара боран аланы ыз-
ларындан сюрюп келеди.

Бу дунягъа алай келед сүймеклик,—
Жер жарытып, жаз башы кюн айтханлай;
Тангнга чыгъып, эркин учхан къанатлы
Адамлагъа сүйюнчюлюк айтханлай.

Бу дунягъа алай келед сүймеклик,—
Ташны жарып, жашил кырдык
чакъгъанлай;
Жесирлеге жан азатлыкъ берирге
Тау жоллада женгил атлы чапханлай.

Жашха, кыызгъа алай келед суймеклик,—
Бу дунягъа огъурлулукъ келгенлей;
Таугъа, ташха бет жарыкълукъ береди,
Кюн да бизге тазалыгъын бергенлей.

Суйгенледе хапар болмай хыйладан,
Къара дертден, харамжюрек зулмудан,—
Дунягъа ариу кезден къарайла,
Умут этип гитчеледен, уллудан.

Суйген жанла, жангы чакъгъан тереклей,
Буз, боран да сакъламайын жашайла.
Игиликден толуп жаш жүреклери,
Жолларына бизден мадар сакълайла.

Алай биз а зулму тузакъ салабыз,
Болмаз ишге кыйналабыз, талабыз,
Заран болуп эки суйген жүректе,
Башыбызгъа кеп гюняхла алабыз.

Суйгенлеге къара сабан сюрербиз,
Ызларындан, итле кибик, юребиз,
Болалмасакъ, саныбызны тьебиз,
Ачыу этип, ичибизден кюебиз.

Насыплыны насыбына зарлана,
Терк жегебиз къара ишге арбала,
Алгъыш угъай, къаргъыш болуп жолубуз,
Барабыз биз ызларындан, къармала.

Тахир бла Зухура да кюйдюле
Ол зарлыкълары къара жалын отунда.
От ёчюлюр, терек къурур, жыр тохтар
Хыйлачыны уу тырнакълары къолунда.

Сыйганын кыра жасагын бер, Кязим,
Халыктын хаула итлей нёр. Кязим,
Бу дуняда сыйген жолун кесгенге
Налат бере, ийман бла ёл, Кязим!

Хапарлада айтыла келгенге кёре, Бабаханны Араб деп бир кыулу болганды. Халы, кылыгы, тилчилиги, зарлыгы, буюкчулугу битеу халкъда айтылганды. Аны сургени жаланда хыйла, фитна эди. Арабны хан сарайда киши да сыймей эди. Бабахан аны, табаны бла уруп, катындан кыстаучу эди, хан анга жийиргенмей да кырамаганды. Кёп кере, ол фитна мардасын оздурганда, асмакыга асарыга да буюрганды. Дагыда асырмаганды. Билсегиз — асырлык да тыйюл эди. Нек болганын да айтайым. Араб кибикле ханлыга, ханланы тегереклерине жортхан мыр-тазакылагы керекдиле. Аласыз ханла кимлени асырлыкдыла асмакылагы? Кимлени атарыкдыла терен, кырангы зинданлыгы? Алайсыз а хан хан болмайды. Хар ханны да, патчахны да тёрт кыолу болады: онг кыолу, сол кыолу, асмагы, зинданы. Терк кыоратыргы сыйгенин онг кыолу бла асмакыга асырады, бойсундургы, кыул этерге, кёл кенгдиррге сыйгенин а сол кыолу бла зинданга атдырады. Аны билип, Араб кибикле ханны тёрт кыолу да бирча болургы сюедиле, ишлерин билип, кеслерин уста жюрютедиле. Аллаыла дуня жаратылганы да болгандыла, мындан ары да боллукдыла.

Тахир бла Зухура бир бирлерин сыйгенлерин кёрюп, Араб типиски этип башлады.

Аны къанын къызгъанмакълыкъны, зар-
лыкъны оту къайната эди.

Бир кюн Тахир бла Зухура терек бах-
чада тюбеширге бир бирлерине сёз берген
эдиле. Фитначы, хыйлачы Араб, муну се-
зип, бахчагъа аладан алгъа барып, терек
артына букъду. Бир кесек замандан сора
Тахир бла Зухура да ол терекни тийресине
келип тохтадыла. Сюйгенле хар заманда
бир затны юсюнден айтадыла, ол да сүймек-
ликлериди. Тахир бла Зухура да, ёмюрле-
ринде биринчи кере тюбешгенча, бир бирле-
ринден тансыкълыкъларын алалмай, бир
бирлеринден къанмай, жангы кюйле, ийнар-
ла айтып, дагъыда айырылып кеталмай, кёп
турдула. Араб, сыпдырылып, бахчадан
чыкъгъанды. Келип, халны-хапарны Зуху-
раны анасына айтханды.

Жалгъан сёзню сёлешмем,
Фитна бла кюрешмем,
Ханны жангыз насыбын
Факъырлагъа юлешмем.

Хан кызына кёз салып,
Къарамагъан ким болур?
Аны мюлкюн, къаласын
Марамагъан ким болур?

Алай Зухура — жангыз,
Кёкде жангыз кюн кибик.
Аны тилер жигитни
Даражасы ким кибик?

Кюнню, кёкден айырып,
Жерге атхан ким болур?

Ушундукчура бетиңна
Балача аттан ким болур?

Ташалышы багчала,
Эгер кычкыра ким болур?
Эгер кичир, эрикмей,
Кычкыраган ким болур?

Тахир бла Зухура
Аллай оюн кыурдула.
Кёз туурамда, бахчада,
Кычаккылашып турдула.

Хан сарайны эркеси,
Адамланы тюлкюсю —
Хайран Тахир кызынгы
Этеди эл кюлкюсю.

Улан деген Тахиринг
Аман аккылы этгенди,
Халкыдан сыйлы кызынгы
Жарыккы нюрю кетгенди.

Бу хапарны эшитгенлей, Зухураны ана-сы, ачыуланып, кесин бузуп, патчахха барганды. Араб айтханнга кыошхан да этип, Тахирни хыйлачы, бёрю сыфатха кийирип, ханнга башдан-аяккы айтханды, Бабахан, бу хапарны эшитгенден сора, Тахирни атасына берген сёзю эсине тюшюп, кёп сагкыш этди. Заман болганды, Зухураны Тахирге берип, тоюн, кыууанчын этерге керекди деп бичди. Ханышагкы кыарап, сабыр халда былай айтханды:

Кёп кыйынны бир

тынчы,—

Оюм этсек керекди:

Къызны Тахирге берип,

Тоюн этсек керекди.

Ажайыпла айырып,

Журтну тыйсакъ керекди.

Сюйгенлени бир этип,

Сёзю бюзге ёлмейин,

Шербет сыра къайнатып,

Къонакъ алсакъ керекди,

Сёзю бюзге ёлмейин,

Туура къалсакъ керекди.

Алтын терек жондуруп,

Алтын къушла къондуруп,

Тилеклени болдуруп,

Къууанч этсек керекди.

Алтын сарай жасатып,

Айбат этсек керекди.

Оюнчула чакъырып,

Байрам этсек керекди.

Тулпар атла санатып,

Къурманлыкъла къанатып,

Халкъны анга къаратып,

Чариш этсек керекди.

Эзде тутуп ахырны,

Ёлюп кетген Бахирни,

Жауламай жаш Тахирни,

Оюм этсек керекди.

Хан баласы сундуруп,
Сый берип, учундуруп,
Бар тилегин тындырып,
Тоюн этсек керекди.

Хазнабызны тенг этип,
Харакетле бюклетип,
Кёп тюеге жюклетип,
Берне берсенг керекди.

Болмай кьаты, кьарангы
Узакъ этмей арангы,—
Аллах берген балангы
Эрге берсенг керекди!

Ханыша, ханны юсюне сюелип, айталгъанын айтып, кьызды. «Эй, жюйюсхан, уллу кьыралгъа хан эсенг да, башында акъылынг жокъду, сант болгъанса, кьызынгы кьолунгда кьуллукъ этип тургъан ёзюрюнгю кьара уланына берирге айтаса, андан сора не ханлыгъынг кьаллыкъды!» — деп, кёп масагъат этди. Ханышаны аузу от чагъады, боран салады. «Сен тели эсенг да, мен от ашамагъанма, барчы-келчиме жюрютюучю кьул кишими жашына жангыз кьызымы берирге! — деп, сёзню чорт салгъанды.— Бирси ханышаладан мени нем кемди? Мени кьызым, ариулугъу дун-дуниягъа айтылгъан Зухурам, бирси хан кьызладан аман нек болады? Нек сындырыгъа керекме мен аны, этегине-женгине жетмегеннге берип? Хан келечиле, накъут-налмас жюкленген тюе кериуанла сакълап тургъанымлай, бу не деген палахды! Хан, кеси ыразы болуп, жангыз кьызын кьулуна берирге, анга

журтун жыйып, той этерге, гёжефле жыгъыщдырыргъа айтады! Аллайны мен айтып да эшитмегенме! Огъесе сен къартлыгъында хан болгъанынгы, атынг эшитилгенде, жер титиреучюсюн, душманларынг аллында тобукъланыучуларын унутханмы этгенсе?»

Ханыша, аллайла айтып, къутура кетип, акъылдан шашханча, кычырыкъ этип ауду. Аны сыйытына хан сарайда болгъан халкъ жыйылды. Бабахан хайран болуп къалды.

Къатынладан асыл да жокъ дунияда,
Къатынладан чюйре да жокъ дунияда.

Иги къатын тутсун дейик хар киши
Аман тутса, кишини бармаз иши.

Сау кыралны титиретген уллу хан
Къатынына жюрютеди суу къумгъан.

Жокъ эр киши, чюйре къатын бюкмеген
Оноу да жокъ, къатын бичип
тикмеген!

Ханыша айтхан Бабаханны, юсюне сууукъ суу къуйгъанча, хош кёллюлюкден терк аяздырды. «Тюз келишмез, кертиси да, ёзюр бла хан жууукъ болуп тохтасала»,— деп, ханышаны тюзге санады. Башына минг акъыл келди, билгични тилеги къабыл болуп, ол сабий кёрген болгъан халаллыгъы кетди, Бахирге берген анты мутхуз болду. Кеси кесине былай айтды:

Бу сырны ким билгенди менден ёзге,
Амал бар ёзюрлеге къыз бермезге!

Тюз болмаз ол — тенг болуп
къарауашха,
Хан къызы эрге барса къара жашха!

Баш уруп, арбазыма хан уланла
Ийсинле накъут-налмас кериуанла.

Зухурам, ханыша болуп, бийлик этсин,
Тахир улан сарайымдан кери кетсин!

Кукур болсун, билмегенди бир киши,
Бахир бла сафар¹⁷ барып, болгъан
ишни!

Болсада хан, акъылын ачыкъ билдир-
мей, ханыша бла кенгешди:

— Эй, сыйлы ханышам, уллу бийче, кё-
зюнг бла кёргюнчю, Арабны сёзюне ийнан-
ма, фитначы отну тамызыр,— деди.

— Мен эшитгенме, кёргенме, энди сен
да кёр, сен ханса! — деп, амалгъа уста ха-
ныша Бабаханны кесин юсгюрдю.— Къызы-
нгы алтын сарайында, гюл, терек бахчанг-
да терилтип айланган Тахирге сени
кючюнг къарымаса, мен аны жерин терк
тапдырма! — деп, къаладан чыгып
кетди.

Хан, ачыуланып, къозуп, Арабны ча-
къырды:

— Тахир бла Зухура, бахчагъа чыгып,
бирге тюбегенлей, манга билдир! — деп бу-
юрду.

Ханны айтхылыкъ терек бахчасыны жаш-
нагъан заманы болгъанды. Дунияны жа-
рытхан кюн, ол бахчаны башы бла аууп,
батыш жанына жууукълашханда, Тахир

бла Зухура кьолларында да сазлары, сы-
рыйналары бла бахчагъа келдиле. Араб, бы-
лай кёрюп, чапханлай патчахха жетип, ха-
пар берди. Патчах, Арабны биргесине ке-
лип, тереклеге киргенди да, жашыртын
Тахир бла Зухураны марап тургъанды. Ан-
дан хапарлары болмагъан къыз бла жаш,
бир кесек айланып, къууушуп, безиреп, на-
сыплы жаш кюлкюлери бла гитче жашил
талачыкъда тохтагъандыла. Бир бирлерине
къарап, суймеклик тарыгъыуларын айтып
башлагъандыла. Кёзлеринде суймекликни
ариу отлары жана эдиле. Жашлыкъ ишни
къайгъысыз къайыкъларына минип, шош
токъунлада къалкъадыла. Араб: «Ай,ийса-
гъан, жагъалашсала эди, бир бирлерин къу-
чакълап, уппа-чуппа этселе эди!» — деп ти-
лесе да, ала бир бирге ариу ийнарла айтхан
болмаса, намысларын атмагъандыла.

Тахир сазда бир кесек мудах макъамла
согъуп турду да, былай айтып жырлады:

Жюрегимде мудахлыкъ
Бир кюнде бир кетерми?
Хан, сёзюне табылып,
Бизни бирге этерми?

З у х у р а

Жюрекдеги мудахлыкъ
Ёмюрге къалып турмаз.
Эки дуня бир болса,
Хан берген сёзюн бузмаз.

Т а х и р

Жалгъан дуня ичинде
Къошулур кюн болурму?
Жюрекдеги къайгъыдан
Къутулур кюн болурму?

З у х у р а

Жалгъан дуня жангырып,
Къошулурбуз, Тахирим.
Уллу ханны сёзю бар,
Бир болурбуз, Тахирим.

Аллында кече Тахир аман тюш кёрген эди. Ол эсине тюшюп, мудах болду. Тахир Зухурагъа тюрберге къууанып бара эди. Зухура да, бир ариу сууну жагъасында, сантирюлю гюл бахчада тохтап, аны чакъырады, терк жет деп ашыкъдырады. Энди бир чапсам, жетеме дегенлей, Тахирни аллына бир къара ит чыгъып, аны Зухурагъа баргъан жолун кесди. Юсюне айланып, барыргъа, атларгъа къоймады. Тахир не къадар къазауат этип, амал излеп кюрешди эсе да, ол ит аны жибермеди. Мадарын тауусуп, тегерегине къараса, бирси жанындан да бир гатча ит чыкъды. Эки ит да бир болуп, Тахирни ортагъа алдыла, юсюне секирип, талап, жыртып башладыла. Тахир, галак итледен къачып къутулургъа деп бир жанына секиргенлей, терен батмакъгъа тюшюп къалды. Андан чыгъаргъа не къадар адыргы этип кюрешсе, ол къадар терен батып бара эди. Тахир терлеп, кюйюп, бишип уянды.

Тахир-бала ол кюн алайда кыйынлыгына кыйынлыкъ къошулганын ангылагъанды, Зухурагъа айтмазгъа къаст этгенди. Болсада, аман тюшню жорасын ичинде букъдуралмай, суйген кызына былай айтып башлагъанды:

Бир тюш кёрюндю манга:
Барайым дедим санга.
Эки ит, аллымы алып,
Барыргъа кыймадыла.

Барыргъа кыймадыла,
Кесилди мени жолум.
Эсиртди бу тюш мени,
Билмейме онгун, солун.

З у х у р а

Тахир, къарады тюшюнг,
Ахшы туююл келиши.
Жазгъанны кёрмей туруп,
Къазгъаннга кирмез киши.

Душман кирир арагъа,
Тюшербиз ауарагъа.
Сени менден айырып,
Салыр жүрек жарала.

Т а х и р

Къайгъы бла жубана,
Кюл болдум, жана-жана.
Не жерге атар бизни,
Билмейме, бу заман а!

чы къртурха къратын бар эди. Ханыша, кър-
раулашларын ийип, аны къралагър чакъртур-
ханды. Жанында олтуруп, ишни болу-
шун айтханды, ангылатханды, не да бол-
сун, хан Тахирден ёнгелерча, ол аны эрши
кёрюрча эт деп, нохтабаууна жюз алтын
бергенди. «Иш мен скойгенча болса, дагър-
да жюз алтынынг хазырды»,— деп ашыр-
гъранды.

Къртурха, алтын ахчаларына кърууанып,
тепсеп, юйюне келгенди, скойюнуп, алдаучу
хыйны кърпчыгърын алгъранды. Ары-бери
жортуп, обур дууала-хыйлала окъругъранды.
Ахшам жулдуз чыкъргърандан сора, барып,
жангы кърбырдан топуракър алгъранды. Ол
топуракъргър да жюз тюрлю обур-хыйла
дууала этгенди, къртурхадан сора киши бил-
меген ханс суу бла басханды. Андан сора,
келтирип, ханышаны къролуна берип, айт-
ханды: «Патчах, суусап болуп, ичерге
шербет сурагър заманда, бу топуракърны
кършуп, шербетни ичинде эритип ичир, со-
ра сейирликлени анда кёрюрсе!» — Ханы-
ша, кърууанчдан толуп: «Энди бир кёрейим,
ким айтхан болса да»,— деп, къртурханы
хыйнысын эрине ичирирге тап заманны ма-
рап тургъранлай, бир кюн хан, суусап болуп,
шербет изледи. Ханыша, жарыкър болуп, шер-
бет жарашдырды, къртурха айтханча этип,
ханны сейирине кърарады. Болсада хый-
ныгър тели ханыша базыннганлыкъргър, ол
ханнга не эди, тюрлендирмегенди. Кюнле
озгърандыла. Уллу ханладан келечиле келе
эдиле, Зухура къратына къромайгъранды. Хан
ханлыгърын этди, хан жууукърлугърун изледи.

Бир кюн а, сакъалын къалтыратып, кыжырыкълап, былай буюрду:

— Тахир бла Зухураны бир жерде къоймагъыз. Тахир сарайдан тышында, башха юйде турсун! Зухураны къатына жанла-масын!

Сёзюне ётюрюкчю, хыянатчы болгъан бу патчах бу буйрукъну бергенден сора, эки суюген бир бирден айырылдыла. Жерни юсю, дунияны башы быллагъа къарангы, тар болду. Бир бирге термилген жарлы жанланы суюмекликлери, от жалын болуп, онгларын ала эди. Бирге туруп да бир бирлеринден тансыкълыкъларын алалмагъан Тахир бла Зухура энди кёкде къанатлыла, жерде кырдыкла жазыкъсынырча болдула. Тахир, саз согъуп, кюй айтып, кесин жапсара эди. Бир кюн Тахир, хайран болуп, Зухураны аты бла бу кюйню айтханды:

Айып этмегиз, тенгле,
Сабырсыз болса жаным.
Зухурадан айырылгъанлы,
Къарангыды заманым.

Кёп жилядым,
къыйналдым,
Тели, хайран, сылхыр мал!
Дуния тар, къарангы,
Жокъду бизге бир амал!

Тахир, жүрек къайгъыларын тарыгъуларын, Зухурагъа суюмеклигин быллай кюйле, ийнарла этип, жоллагъа, баргъан суулагъа айта эди. Жүреклери такъыр адамла, махаббат отунда кюйгенле, жырны

магъанасын, багъасын билгенле быланы жыйып, излеп, табып, кеслерини тефтерлерине жаза эдиле. Халкъ жыйылгъан жерледе айта эдиле. Суймекликни сыйлылыгъын билгенле аланы бир къауумларын Зухурагъа да тапдыра эдиле. Алай бла артыкъ суйгенлени хапарлары дуниялагъа жайыла эди.

Бир кюн Зухура атасына жал барып тиледи:

— Уллу хан, мени сыйлы атам! Манга бир къала ишлет. Ол чыгъышха, батышха да баргъан жолланы юсюнде болсун. Анга аллай терезеле салдыр,— мен баргъанланы, кетгенлени, келгенлени да кёрюрча. Жоллагъа къарай, эрикгеним кетерча, узакъ керуанла мени жүрегими ачарла, къайгъыларымы чачарла.

Зухура туугъанлы ойнап, кюлюп туруучу Бабахан, энди къынгыр сёз эшитгенлей: «Асмакъ! Асмакъ!» — деп, къычырып тохтайды. Башха заманлада, шашхан этгенча, къалада ары-бери жёбелеп, нек жёбелегенин кеси да билмей, айланады. Зухураны кёз жашлары аны жүрегин эритгендиле ол кюн. «Ахшы, къызым, балам, сен айтханча, тюз аллай къала ишлетейим!» — деди. Шахарында битеу да белгили усталаны жыйып, Зухура суйгенча, аллай къала ишлерге бурду.

Устала аллай къала ишлегендиле,— башына къарасанг, кёз къаматхан, ичине кирсенг — тюбюнде аякъларынг учхан, къабыргъалары жаухарча жанып, бетинги, къанынгы да кёргюзтген! Терезелерине келген-

Дуняяны тёрт жанындан да узакъ-
дугъа — жууукъ, алашадагъын — бийик,
Бийикдегин — алаша этип кёргюзтгендиле.
Дуняяны тёрт жанына да керуанла, жолоу-
чула, Аллах жолун излеген гъашиikle, мис-
кин мухажирле — бары Зухураны бу къала-
сыны юсю бла жюрюй эдиле.

Къала битгенлей, Зухура, эмчек анасын
да алып, ары кёчгенди. Зухура да, атасы-
на ёчюкленип, къатына эмчек анасындан
башха адамны кьоймай эди. Бир кюн Зуху-
ра, къалада олтуруп, акъыртынчыкъ саз
согъа, тарыгъууларын айта эди. Эмчек ана-
сы, къатына келип, аны сейирлик кюйлери-
не тынгылап, къатында олтурду. Зухура,
эмчек анасына айланып, былай айтып
тиледди:

— Бир сорлугъум барды санга, манга
берген акъ сютюнг бла тилейме, жашырмай
айт.

Эмчек ана:

— Неди сорлугъунг, балам? Айт, мен
билгенни сенден жашырмам,— деди.

Атасыны хорлугъу ачитхан Зухура бы-
лай сёлешди:

— Тахирни хан сарайдан нек кыста-
дыла? Аны менден былай узакъ нек эт-
диле?

Эмчек анасы, жарсып, бу хапарны айт-
ханды.

— Зухура, ханым, халалым, жа-
зыуунг — кыйын, мадар — аз, бу дуняда
махаббат отун ёчюлтюрге ким кюрешмей-
ди?! Сен да зарлыкъны, менсинмекликни

оюнчагъы болдунг. Тахир бла сени таза суймеклигигиз къара Арабны зар кёзлерин чыгъарып, ол малгъун ызыгъыздан болгъанды. Марап, къарап, хар сёзюгюзню, кюйюгюзню эшитип тургъанды. Барын, барып, ханышагъа айтханды. Зухура, балам, сени ананг бу ишни болурун суймегенди, къара Арабны къозутуп, ханнга да тил этдиргенди. Араб, сыйлы ханыбызны бахчагъа элтип, Тахир бла сени къалай тюбешгенигизни кёргюзтгенди. Алай, сизни суймеклигигизни кёрюп, ханыбызны жаны ауругъанды, сени Тахирге берирге таукел болгъанды, той къууумгъа кирип, ханышагъа айтханды. Ханыша, сыйлы ханыбыз бу ишни этмей къоймазын ангылап, аман акъылгъа, керахат ишге берилгенди. Хыйнычы къуртха къатынны чакъырып, хыйны этдиргенди. Мен билген олду, Зухура, алтыным.

Зухура, бу хапарны эшитгенде, эсден тайып, кёп заманны къайтышалмай тургъанды. Эмчек анасы, чечек-гокка хансладан дарман суула этип, аны бла бетин, кълун, аягъын, башын сылап, суймеклик кюйдюрген балагъа минг амал эте эди. Къайтышса, кёзлерин ачса, къатында Тахирни кёрмей, дагъыда жилий, кёкюрегин кёл этип, аууп къала эди. Чолпан кёзлери, кълалам къашлары, акъ бети мутхуз болдула. Аны жанына, эсине кърккъуп, эмчек анасы болгъан ишлени анга айтханына сокъуранганды.

Эсине келген заманлада Зухура, туруп барып, кълаланы терезесинден жарыкъ дуниягъа къарайды. Бир кюн Зухура кълала-

11 * 11-2 Къарагъанда, бир гъашик киши
Тахир этген суймеклик кюйлени айтып ба-
ра эди. Зухура аны эшитгенлей, юсюнде
кыйимлерин жыртып, кесин талап, жангы-
дан жияп башлады. Эмчек анасы жетип
тутду, къарауашла гузаба болдула. Бир
адам да бир амал да эталмай, ахырында
кеслери анга къошулуп, жияй эдиле.

Тахир-шашхын да андан онглу туююл
эди. Юйсюз болуп, таралып, къаланы тий-
ресинде, бахчада, кериуан орамлада ачы
кюйле, тарыгъыула айтып, ол да кюнюн
аман бла оздурады. Бир кюн Тахир, алай
айлана, жюрюй, Зухураны терезесини тю-
бюне келип тохтады. Кесини келгенин бил-
дирип, былай жырлады:

Къара бир, ариу Зухура,
Дертиме дарман Зухура,
Берген сёзюн, умутун
Терк унутхан Зухура.

Хайран болгъан тенгинден
Хапары жокъ Зухура,
Суйгени бла къалыргъа
Къадаары жокъ Зухура.

Гъашик Тахир келгенди
Терезенги тюбюне,
Тынгыла бир, Зухура,
Сюгенинги кюйюне.

Тынгыла, жазгъы гюлюм,
Къарачач, къаракъашым,
Сёлешсем — ариу тилим,
Хакъ жолунда жолдашым.

Кел, ийнагъым, къанкъазым,
Чолпан кёзлю ариуум.
Къыш болуп чакъгъан
жазым,
Къалмагъанды къарыуум.

Жарыкъ ауаз алдыргъын,
Кёзюме нюр жандыргъын
Бу кюйген жүрегими,
Бир сёз айтып.
къандыргъын

Кел, ийнагъым, булбулум,
Жарыкъ жаннган жаухарым,
Сакълайды Тахир-къулунг,
Кёре къанлы жауларын.

Кёре къанлы жауларын,
Санга тартады жаным.
Кел, бийикде маралым,
Жарыкъ бериучю тангым!

Кел, къаланы ачайыкъ,
Бирге болуп, къачайыкъ.
Душман табалмаз бизни,
Къайгъыланы чачайыкъ.

Керти суйген жан болса,
Хапарымы алмазмы?
Жюрегимде къайгъыны
Жюрегине салмазмы?

Зухура, Тахирни ауазын эшитип, терезе-
ге чапды. Эмчек анасы, ызындан жетип,
тыяргъа кюрешди. «Тахир айтхан къанлы
жаула кёрюрле, анга да, санга да жангы

азап берирле, ачма, кёрюнме», — деп тиледи. Зухураны анга тынгылар къарыуу болса уа! Башын терезеден къаратып, ол да Тахирге бу кюйню айтды:

Эркинлик менде туююл,
Жокъ мени бир гюняхым.
Сенича, мен да хайран,
Кюеди мени жаным.

Кёкюрегимде жара
От болду, жана-жана,
Гъашик къыйынлыгъындан
Не кёрдюм, халны сура!

Тахир жаным, солтаным,
Санга къурманды жаным.
Ёлсем, жесиринг болуп,
Олду санга дарманым.

Тахир, Зухураны кёргенинде, эсинден таяргъа жетишди. Кёзлери къамап, къарангы этип, дуния тебиренди, къарангы кёрюндю. «Аллах мени былай насыпсыз этип нек жаратханды?!» — деп, ташха, суугъа табынды. Бираз эс жыйып, бу кюйню айтды:

Тахир къулду кесинге,
Булбулду нюр бетинге.
Ариу сёйлейсе, табу,
Ийнанмакъ жокъ сёзюнге.

Тахир кюйлеринде «Насыпсыз Зухура» деп кёп къайтарып айтханында, Зухура, таралып, кесини насыпсызлыгъын билгенди.

Зулму дуняда суйгенледен насыпсыз ким болур, жерде жаныуар да болмаз! Тахир бла Зухура алай эдиле.

Тахир, кёп тарыгыуларын айтып, Зухурагъа: «Биз былай не ючюн айырылдыкъ бир бирден?» — деп сорду. Зухура эмчек анасындан эшитген хапарларын, жияй-жияй, айтды. Аны кёз жашлары, ариу бетин жуууп, инжи бюртюклуча, ёшюнюне тама эдиле.

Была, бу халда, бири къаланы тубюнде, бири аны тересезинде тохтап, бир бирлерине сыр айтханларын, кюй этгенлерин душман кёзю чалгъан эди. Ол адам, къысха чабып, къара Арабха хапар берди. Малгъун Араб ол хапарны патчахха сууутмай жетдирди. Ары дери да Бабаханны тилчилери, малгъун мыртазакълары, Зухураны халындан изми берип, ханны къозутуп эдиле. Араб да ол иш бла келгенде, чамланып, кесин тыялмай башлады. Ачыуу къайнап, Тахирни тутуп келирге олсагъатдан бёлек аскер жиберди. Аскер келгенде да, Зухура къаланы башында, Тахир къаланы тубюнде, бир бирге къарап, кёз, кёл ушакъгъа кетип тура эдиле. Бёлек аскер, буйрукъгъа кёре, къаланы тегерекден алдыла. Тахирни тутдула. Суйреп, къаладан айырдыла. Тахир кёзлерин Зухурадан алмай, аны атын айта, кетди.

Тутхун Тахир-баланы къан бет алып тургъан патчахны аллына алып келдиле. Патчах, къаны къызгъандан, тахында олтуруп туралмай, ары-бери къыстау жорта эди.

Бэр ханны кертилиги кемсиз болмаз,
Бир тутса, терсни, тюзню сюзге турмаз.
Къарыусузгъа тюз болуп, төре къурмаз,
Зорлукъ таба, игиликге баш урмаз.

Кертиди ханны сёзю жалгъан деген,
Жан билмез бир ханны да кёлюндегин.
Айтханы, къайтханы да женгил
болур,—
Ичинде ибилис бар кёрюнмеген.

Ичинде ибилис бар кёрюнмеген,
Игиликге жол бермей: «Ёлюм!» —
деген.

Тахыны алтынында, къылычында
Залимге узакъ ёмюр келир деген.

Хар хан да накъут-налмас къаласында
Сунады кеси олтургъан, кеси сюзген,
Жюрюйдю ибилисни къалкъасында,
Аныды къолундагъы къара жюген!

— Хей, башкесле! Къайдасыз? — деп
къычырды хан.— Жокъ этигиз бу нажасны!
Башын кесип атыгъыз! Дауурбасла къа-
гъып билдиригиз, ким болса да мунуча ни-
ет этген, хан къызны къатына тийишген,—
мындан тергеу, оюм этсин!

Ёзюрле, бирден болуп, ханны аллында
кеслерин жерге атдыла, тобукъланып, ал-
тын этеклерин жалап, жалбарып: «Бу жол,
не болса да, бу фыкъырны эркинлигин, къа-
нын бизге къой, биз оноуун этербиз»,— деп
тиледиле. Ёлюп кетген Бахирни бетинден
Тахирге аланы жанлары ауруй эди.

Хан, къайтышып: «Къалсын бу жол

ёлюмден! Бу жол сизни сыйыгъыз болсун,
къояма! Къысха заманны ичинде Мардин¹⁸
шахаргъа сюрюгюз, андан бери айланса,
буйругъум буйрукъду, соруусуз, жалдатла-
гъа берип, башын кесдирликме,— деди.

Ёзюрле былай бла Тахирни башкеследен
тартып алдыла. Онгуна, солуна эгетле са-
лып, узакъ Мардин шахаргъа атландырды-
ла. Ол шахаргъа баргъан жол да Зухураны
къаласыны жаны бла ёте, аны жюреги жа-
нып, кёзлери къаланы терезелерине аралды-
ла. Бети от болуп, солууу къызыу келип, бу
кюйню айтханды:

Къардаш эдик жыйында,
Жолдаш эдик оюнда.
Анты урсун, сени атанг
Къоймады мени мында.

Атанг къолгъа алгъанды,
Зор кишеннге салгъанды,
Кери тутхун этсе да,
Жаным мында къалгъанды.

Шагъырей жау чыкъмайын,
Жигит кёлю сынармы?
Сюйгенине жетмейин,
Сюйген кёлю тынармы?

Жесир бугъоу — бутумда,
Къайтыу бар умутумда,
Сюйгенни кючю жетмез
Сюйгенин унутургъа.

Хан къыйнайды жанымы,
Ичед таза къанымы,

Эсингде тут, Зухура,
Мени бу айтханымы:

Къадар жолум узакъды,
Халал кёлум мудахды.
Хакъ жетгеннге ушайды
Айырылыр ууахты.

Эмчек ананы сютюн
Экибиз тенг ичгенде,
Айырылмазгъа ант этдик,
Турсакъ да бу кишенде.

Сен къалагъа къайтханда,
Анам чыкъса аллынга,
Къайдад десе уланым,
Налат бере къанлынга,—

Айтырса кёз кёргенни,
Атанг манга бергенни!
Сыйлы кёр, жанынг ауруп,
Тахирни эсгергенни!

Бу ауур кюй къаланы терезесин ачдыр-
ды. Зухура, мудах, мутхуз кёзлери бла те-
резеден къарап, тегюле, сытыла, Тахирни
жолуна алгъыш этгенди:

Аргъамакъгъа мингенсе,
Жесирликни кёргенсе,
Жанынг Зухура гъашикни
Сау тура ёлтюргенсе!

Эгет аскер онгунгда,
Алтын сазынг къолунгда,

Гюл ачылсын, жайылсын,
Тахир, баргъан жолунгда.

Насып болсун къардашынг,
Хызыр-Илияс —
жолдашынг ¹⁹.

Мудах болсанг, Зухура,
Булбул болуп, жырласын!

Кёрсенг узакъ жерлени,
Аллах сакъласын сени!
Кимге тилединг, Тахир,
Аманат этип мени?

Тахирни жүрегин суймеклик, бетин
аулакъ желле кюйдюре, жесир жолуна ат-
ланды. Аягъында, къолунда бугъоу сын-
жырла зынгырдайдыла. Иги кесек узай-
гъандан сора, тюнгюлюп, артха къарады.
Зухура, белине дери терезеден бери чыгъып,
аны ызына къатханды. Къутас чачы, тозу-
рап, къаладан энишге тегюлгенди. Тахирни
аягъында, къолунда бугъоула жангыдан
къалтырадыла, зынгырдадыла. Гъашикни
келю жер бла тенг бола, къыйынлыгъындан
бу кюйню айтды:

Къарай-къарай къалгъанса.
Жиляй-жиляй къалгъанса,
Мени хайран башыма
Бу къыйынны салгъанса.

Узакъ къалды юйюбюз,
Кеп махаббат кюйюбюз,
Къол тутушуп, бахчада
Бирге жыйгъан гюлюбюз.

Оюн ойнап, къуушуп,
Дерсге баргъан кюнлюбюз.
Сабийликден биригип,
Бирге айтхан сёзлюбюз.

Тенг да туууп, тенг ёсген,
Бир ана сют ичирген
Жан тамырым, Зухура,
Жилляй къалдынг бюгюн сен!

Тохтады жаз тилибиз,
Кече болду тюнлюбюз,
Энди бизге насып жокъ,
Батды жарыкъ кюнлюбюз.

Бу махаббат ичгисин,
Бирге болуп, тенг ичген,
Бу дуния халегин,
Бирге болуп, тенг кёрген,

Дугъум кёзлю Зухурам,
Керти сёзлю Зухурам,
Буюргъаннга боюн сал,
Мени эсли Зухурам.

Тахирни жүрек кыйынлыгъын, уллу термилиуюн кёрюп, аны Мардин шахарына сюрюп баргъан эгетлени кёзлеринден къан жиялумкъла тама эдиле. Зулмулукъгъа юйренип, жүреклери ташча къатхан эгетлени былай адам сезимине келтирген Тахирни тарыгъыу жырлары, адамланы эслеринде къалып, алагъа уллу эриулюк бере эдиле. Ары дери, андан артха да суймекликге аллай кюйле этилмегендиле, аллай ийнарла айтылмагъандыла. Тахир,

суймекликни уллу азабында, бетин кёкге, гъаршха айландырып, кёзлерин жумуп, къучагъын кенг аулакълагъа, Мекка, Мадинагъа керип, жалбара эди:

— Эй, жаратхан, мен зулму олжаннга кетип барама! Мени ташжюрек эгетле ашырадыла, ала окъуна жияйдыла мени къыйынлыгъыма! Туугъан, ёсген журтларым менден ёксюз къаладыла... Жарлы анамдан айырып, жан тамырым, кёз жарыгъым, сабийликден суйген ийнагъым Зухурамдан узакъ элтип барадыла, мен не этейим? Залимлик дуниясы мени жыкъды, хан кесине тенгни излейди! Азатлыкъ дуниясы да бир насыплыгъа келир... Уллу Аллах! Сен кёрмеймисе жаратхан жанларынга болгъан бу артыкълыкъны? Огъесе бизни да, бизни махаббатыбызны да сен жаратмагъанмыса? Аллах, нек жаздынг бизге бу жазыуну, не терслигибиз ючюн?

Тахирни Мардин шахарына алып баргъан къалауурла, тёзалмай, насыпсызгъа кёз ачып къараялмай, кёз жаш тёге эдиле. Жарлыгъа болушургъа аланы да онглары жокъ эди. Алай жалбара, къутура кетип, Тахирни эси азса, дуния къатышып къалады. Аны юсюнде къара булутла ойнагъанча, кёкле кюкюреп, жерге отла жаугъанча, элияла атылып, дунияны от алгъанча, жер тебиренип, элле, къалала оюлгъанча, Зухура да ол халабалыкъда къатыш-къутуш бола, чачы тозурап, бети-къуту кетип, уллу кычырыкъда Тахирни излеп айланганча кёрюнеди.

Тахирни тегерегинден алып, тохтаусуз баргъан эгетле уллу терен къолладан, къор-

агъачладан къутулуп, кенг
чыкдыла. Тамам жети кече,
жети кюн жол жүрюп, Мардин шахарына
кирдиле. Мардин шахарны тутмакъ юйюн,
сурап, тапдыла. Тутмакъ юйню башчысына
ишни болушлусун айтып, Тахирни анга тап-
шырдыла. Экинчи кюн эгетле ызларына ат-
ланганда, Тахир аладан былай айтып
тиледі:

— Сау-саламат, эсенлик-тынчлыкъ бла
барыгъыз, узакъ Мардинни ачы тутмагъын-
да къалгъан Тахирден салам айтыгъыз. Зу-
хурагъа айтыгъыз — берген сёзюн унутма-
сын! Мардин шахарны къарангы, тар тут-
магъында къалгъан насыпсызны эсинден
кетермесин!

Эгетле, жети кюн, жети кече жол жү-
рюп, хан сарайгъа къайтдыла. Жесирни ол-
жаннга бергенлерине шагъатлыкъ къагъыт-
ларын да кёргюзтюп, Тахирни жолда ха-
парын да айтдыла. Мардин шахарны
тутмакъ башчысындан келген къагъытны
да окъуп, ханны жүреги тынчайды, ырахат
болуп къалды.

Тахир-бала Мардинни къара тутмагъын-
да, зиндан къарангылыгъында суймеклик-
ни азабып чеге эди. Кюйле, назмула этип,
бийик буруудан тышына ата эди. Ол назму-
ланы табып окъугъанланы жүреклеринде
уллу жазыкъсыныу жаратылып, суймеклик-
ни ала да сынай эдиле, махаббат хайран эт-
ген жанны жарсыуларына жарсый эдиле.
Назмугъа, жыргъа ийнаныулары болгъан-
ла, аланы къуран суралача кёрюп, бир
бирден жазып ала, шахардан шахаргъа, эл-
ден элге, къолдан къолгъа ётдюрюп, жүрю-

те эдиле. Суйгенлеге аллай кыйынлыкъ салгъанлагъа бар халкъла бир кибик, ит ириатын берип, чамлангандыла.

Тахир, кечеси-кюню болмай, эсин таш-ламагъан заманда суймеклигини кюню бла жырын айтып, шашхан заманларында Зухураны аты бла сант этип, жети жыл турду. Кюнлени хар кюнюнде болуучусуча, Зухура эсине тюшюп, шашхын-тентек болгъанда, Тахир жүрек тарыгъыуун былай айтханды:

Гъашик Зухура-ханымы
Кёрюр кюнюм болурму?
Бу азапдан кьутулуп,
Ёлюр кюнюм болурму?

Къара олжан туманы
Кетер кюню болурму?
Анам этген тилекле
Жетер кюню болурму?

Тилек жетип, хакъ жолум
Ачылыр кюн болурму?
Жюрекдеги къайгъыла
Чачылыр кюн болурму?

Бугъоу кесген жарала
Сау болур кюн жетерми?
Аллах зулмучулагъа
Жау болур кюн жетерми?

Жети жыл жесир болдум,
Къалмады кюнюм, онгум,
Бийик буруу, къая таш,—
Къарасам, онгум, солум.

къакъгъан гокка ханс къалай мууал бола эсе да, алай болуп, кюнлери, кечелери аман бла кете эдиле. Кечеден тангнга, жау чыракълай, эрип, тауусулуп бара эди. Кёзлеринден къан жилямукъла тёгюп, эси бла тургъан кюню аз болады. Жайыкъса, башын эмчек анасыны тобукъларына салып, терен кючюне, Тахирни эсгере эди. Эмчек анасы, билген ариу сёзюн аямай, жарлы насыпсызны не къадар жапсарыргъа кюрешсе да, аны бир сёзю да Зухураны къулагъына кирмей эди.

Сюйгенлеге жапсарыу сёз керек туююл,
Жапсарыуну магъанасы терен туююл.
Сюйген жанла бир бирлерин кёрмеселе,
Сёз къураны суйген жаннга себеп туююл!

Былай бла жылла ёте эдиле. Жай келип, дуня жашил кийимлерин кийсе, Зухура, тенг къызлары бла бахчагъа чыгъып, Тахирни ызларын излейди. Ол эслеп, кёрюп, Тахирни къолу тийген тереклеге, ташлагъа жаягъын салып, андан себеплик тапханды. Кюз арты жетип, къышхы желле, кеслерин билдире, сары алтын чапыракъланы жайны ызындан сюрюп, чулгъап, къатышдырып башласала, Зухураны халы да анга ушап, ол хайран жанын къайры атаргъа билмей, кюнсюз бола эди. Тахирден бир хапар билсем деп, къаланы терезесинден жоллагъа къарай эди.

Кюнлени бир кюнюнде узакъ жолладан кериуан келгенин кёрдю. Кериуан къаланы къатына жетгенде, Тахирден бир изми

биле болмазламы деген умутда, былай жыр-
лады:

Къошмусуз, кериуанмысыз?
Дертлеге дарманмысыз?
Къайгъысы кѣп Тахирден
Бир хапар алгъанмысыз?

Кериуанда бир жырчы жаш бар эди. Зу-
хураны жырын эшитгенлей, къолуна къыл
къобузун алып, къалагъа къарап, жууап
берди:

Саудюгер кериуанбыз,
Узакъды сафарыбыз.
Тахиринг кимди сени? —
Жокъ андан хапарыбыз.

Кериуан Мардин шахаргъа баргъан жол
бла озуп кетди. Жети кюн, жети кече жол
жорюп, кериуан Мардиннге жетгенди, Та-
хир тургъан олжандан узакъ болмай, ачыкъ
майданнга тюшгенди. Кериуан алайда ке-
челик этерге тохтап, от, суу къайгъыгъа
киргендиле. Кечени бир кезиуюнде, кериу-
ан, Аллахха табу этип, ушхууургъа олтур-
гъанлай, туурада тутмакъ юйню терезесин-
ден бир термилген, къыйынлы ауаз эши-
тилди. Кериуан сюргенле: «Я Рабби, бу не
тауушду?» — деп, къыйынлы ауазгъа къу-
лакъ салып тохтадыла. Олжан терезени
чалдишинден, кериуан сюргенлеге къарап,
Тахир былай сора эди:

Кериуан келди наз бла,
Тюшдюле ауаз бла.

Мен Зухурадан
айырылгъанлы
Жубанама саз бла.

Кериуанда биягъы жырчы жаш, кьо-
бузун кьолуна алып, жыр бла жууап
берди:

Кюйлеринг жетди жаннга,
Жюрегим кюйдю санга.
Кимсе сен бу жерледе,
Атынгы айтчы манга?

Т а х и р

Атым къыйынлы мени,
Къайгъымы жокъду саны.
Зухураны ийиси бар,
Къайда кёрдюгюз аны?

Ж ы р ч ы

Этме кёзлеринги зар,
Тутма жюрегинги тар,
Жолда жолукъгъан эдик,—
Зухураны саламы бар.

Зухураны атын эшитгенде, Тахир, эси
тайып, жыгъылды. Кёпмю турду эсин жый-
май, азмы,— бар заманда, эси башына ке-
лип аязгъанда, Зухурадан хапар сорайым
деп, биягъы терезеден кериуан тургъан
жерге къарады. Къараса, келген кериуан
кетип, майданда аланы алыкъа ёчюлмеген
отчукълары тютюн эте эдиле. Тахир андан
да бек ёкюнюп, кёз жашлары зинданын кёл

этдиле. Узакъ жоллада кериуанны къалай баргъаны кёзюне кёрюнюп, ала энтда да Зухураны кёрюрге боллукълары эсине тюшюп, термилди: «Ай, ийсагъан, ол кериуанны жюк кётюрген тюелеринден бири окъуна болуп къалсам эди! Зухураны бир кёрюр эдим. Жаныуар болсам да, жүрек къыйынлыгъымы айтып, алайда жан берир эдим».

Харипликни мазасын
Сенден терен билген жокъ.
Сюймекликни азабын
Сенден терен кёрген жокъ.

Жети жылны зинданда
Жиляй, улуй тургъанда
Жюрегим кьутургъанда,—
Санга табу этдим мен.

Ёз журтумдан узакъда,
Жети жылны тузакъда,
Кюн кёрмейин тургъанда,—
Санга табу этдим мен.

Зиндан жесирлигинден
Юсуфну да алгъанса,
Азап чекген кьулунгу
Файгъамбаргъа салгъанса.

Къыргъый чабакъ ичинде
Къыркъма-къыркъ жыл
кечинген,
Жюнюсю да кечдинг сен ²⁰,
Изми бер ниетингден!

Тахир былай тилек этип, жукълагъанды.

Зухураны да, Тахир-баланы да кюйлерин эшитип, азапларын кёрюп, жүрегине алгъан жолоучу шайыр жаш, кериуан бла атланып кетсе да, узаймай, къайтып келгенди. Ол Мардин тутмакъны эгетлерине кёп ахча берип, Тахирни къутхарыргъа деп келишгенди. Жассы заманда Тахир тургъан тутмакъ худжраны ²¹ эшиклери ачылып, шайыр жаш ары киргенди. Аны жүрегинде да сүймеклик жарасы кюе эди; сүйген сүйгенни терк ангылайды, игилик тилейди. Ол жаш насыпсыз тутхуннга салам берди. Сүймекликден, кыйынлыкъдан безип, башы къатышхан Тахир-бала Хызыр файгъамбар келген сунуп, баш ие, салам салгъанды; анга эриген, азгъан кёзлери бла сейирсинип къарагъанды. Шайыр жаш, Тахирни къайгысына ёкюл болуп, былай айтып жырлагъанды:

Жиляма, Тахир къардашым,
Къайгъынг манга жууукъду.
Сүйгенингден айырылсанг,
Бу дуня сууукъду.

Манга да сен бир къара,—
Жүрегим — ачыкъ жара!
Бу дуняда не мадар
Бизнича болгъанлагъа?

Алай адам адамгъа
Тутмайын жүрек къара,—
Кыйын кюн кёзюне къарап,
Этерге керек чара.

Былай жырлап, дагъыда айтханды: «Эй, Тахир, сени кызыу кёз жашларын, жүрек кыйынлыгын, мени жолдан кыйтаргандыла. Термилген Зухурангы кёрюп, махаббат насыбынга жетишсенг, мени да унутмаса. Аулакда, бюгюн сенича гыашик жолларын арытхан кыйынлы адам болганын эсинге тюшюрюрсө. Мени атым Келуланды». Былай айтып, ол эгетге кыараганды, эгет Тахирни кыолунда, аягында бугыоуланы кесип алганды. Тахирни бугыоу ашагъан, кыурушдургъан жерлерине кыан жүрюп, ол терк окыуна тири болду. «Хайда!» — деп, Келулан Тахирни тюремден алып чыкды. Олжанны бийик бурууну тышында Келуланны жюйрюк тюеси хазыр болуп тура эди. «Мин, Тахир, мин! Терк мин, Зухураны, санга кыарай, кёзлери сокзур боладыла», — деп, Келулан жарлы тутхунну тюеге миндиргенди. Тахир, Аллахха табу эте, жүреги Зухурагыа учунгандан, анга бу азатлыккыны келтирген ахшы адамны да унутуп, жолгыа атланганды.

Терк жүрюшлю, кёп кючлю тюе жети кюн бла жети кечеге Тахирни туугъан жерине, Зухураны алтын кыаласыны тюбюне жетдирди. Ол заманда чыгыш жаны кыызара башлагъан эди. Тахир, тюеден тюшюп, жерге бауурланып, туугъан топурагын тансыкылаганды, анга азгъан жаякыларын салганды. Кыаланы терезелери гам этилип тура эдиле. Тахир, терезе тюбюне жууукъ тохтап, бу назмуну айтханды:

Тюн жукъугъа кетипсе,
Уян, Зухура-ханым.
Тюш жукъугъа кетипсе,
Тур, Зухура, чырагъым.

Жан тѣшекге жатыпса,
Жан жукъугъа батыпса,
Жесир кетген Тахирни
Сен, баям, унутупса...

Зиндан чекген жети жыл,
Сафар кетген жети жыл,
Жан жолдашынг келгенди,
Уян, ханым, ёрге тур!

Гъашик Тахир келипди,
Харип Тахир келипди,
Сыфатынгы кёрюрге
Ол факъыр термилипди.

Узакъ кьоюп жолларын,
Азат этип кьолларын,
Азат Тахир келгенди,
Уян, Зухура солтаным!

Зухура бийче, ол кече сарайда эмчек анасы бла кѣп олтуруп, тилек да этип жатхан эди. Тахир, алайгъа келип, жыр бла Зухураны чакъыра туруп, Зухура тюш кѣре эди. Тутмакъны темир эшиклери бузулдула, чачылып, кѣкге суурулдула, Тахир къара олжандан, къанатлы къуш болуп, учуп чыкъды. Олсагъатдан кѣклени бетин басып тургъан къара туманла седиреп, кѣк чууакъ болду. Чууакъ кѣкге Зухура да, акъ къанатлы болуп, учуп чыкъды. Энди учу-къыйы-

ры кёрюнмеген эркин кёкде ала, акъ къанатлыла болуп, къалкъа эдиле. Тахир алгъа, бийикге учуп, Зухура да аны бир жете, бир артда, алашада къала, ызындан бара эди. Дагъыда бир кесекден Зухура жер бла угъай, кёк бла келген къара атлыны кёрдю. Ол да Тахир болгъанын таныды. Тахир минген атын къамичи бла урса, кёкле жашнайдыла, хауада туякъ тауушла кёкню кюкюретедиле. Жаугъан жауунла, ол къара атны терлеген тамычылары болуп, жерге алай тамадыла. Кёк жашнатхан элияла Тахирни атыны туякъларындан чачырагъан жилтинле болгъанларын билди. Жерге жууукълашып, жата келген къара туманла да атны бурнундан, аузундан чыкъгъан тылпыуу болгъанын кёрдю. Энди Тахир бир таудан ауса, къалагъа жетип тохтарыкъды... Алай неди бу? Аллында къара тау эки жарылып, Тахир ары ташайып барады... О-о...

Зухура къоркъуулу тюшюнден элгенип уянды. Бетинден тер тамычыла агъадыла. Эсине иги да келир-келмез, терезесини тюбюнден бир ариу таралгъан шагъырей ауаз эшитип, чабып, терезеге барды. Терезени ачып къараса, тюбюнде бир зыккыл, арыкъ адам. Зухура аны таниялмады. Тахир-баланы сыфатын жетижыллыкъ зиндан ашагъанды, чырайын, кефин Мардинни исси желлери, къарангы къара тутмакълары кюйдюргендиле. Болсада, термилген жүрекле бир бирлерине тартдырып, тансыкъ кёзлери жилямукъла ийип, ала бир бирни терк таныдыла. Зухура, учуп, аны аллына тюшгенди. Тёгюле-тёгюле, Тахирни кёзле-

рин жалан кьоллары бла сюрте эди. Тахир да аны кёзюн, къашын, чачларын ийнакьлай эди, кьолларын арыкь бетине къыса эди. Бир адам сынамагъан, бир жан сезмеген тансыкьлыкъны, суймекликни сынай эдиле. Былагъа келген халгъа агъачда жаныуарла да жиляр эдиле.

Зухура, эсин жыйып, къаладан алтын ахчала келтирип, Тахирге берди. «Тизгининги жый, апчыгъан булбулум,— деп юйретди сора.— Сакъалынгы, башынгы жюют, кийимле ал, хамамгъа бар. Ананга къайт, факъырны бир къууандыр, сакъ болуп, кишиге кёрюнмезге кюреш, аны жанында жаша. Душманларыбыз, жауларыбыз кёрмесинле. Манга келир заманынгы, жолунгу да мен билдирirme».— Аны бла Зухура Тахирни алайдан кишиге эслетмей ашырды.

Тахир, кёзю артха къарай, кетди. Эски юйюн табып, арбазгъа кирди. Кирсе уа, эшикле ичлеринден этилип, арбазда адам жокъ. Тахир, акъырын барып, эшикни къакъды. Анасыны: «Кимсе? Не адамса? Не керекди?» — деген ауазын эшитди. Тахир атын айтып, анасы да эшикни ачып къарагъанда, жашын таныялмады. Тахир кесин анасыны къучагъына атханда, анасы аны ауазындан таныды. Баласына жиляй, кёзлери сокъур болгъан ана, баласын къучагъына къысханлай, энтда да аны тартып, сыйырып кетедиле деп, жаны чыгъа, кёз жаш тёге эди. Тахир бла Зухура дуниягъа кёз жаш тёгерге жаратылгъандыла. Анасы, душманла-жаула кёрюрле деп, Тахирни хамамгъа иймеди, кеси суу жылытып, таза

жууундурду, келсе деп, хазыр этип тургъан кийимлерин берди. Тюрлю-тюрлю ашла жарашдырып, аллына салды. Тахир, анасы этген ашны ашай, кёрген кыйынлыкъларын айта эди. Анасы жилайды, кьууанады. Былай бла бир кесек заман кетди. Тахир солуду, бети-кефи жерине келип башлады.

Бир кюн Зухура, Тахирге кьагъыт жазып, эмчек анасына: «Муну элт да, Тахирге тапдыр»,— деп тиледи. Зухураны эмчек анасы, кьагъытны алып келип, Тахирге берди. Тахир Зухураны кьагъытын ачып кьарагъанда, анда: «Терен тансыкълыкъ саламладан сора, шахарны адамлары тынчайгъан кезиуде, сазынгы алып, кьалагъа кел»,— деп жазылгъан эди. Тахир, Зухураны кьагъытын окъуп, кёлю толду, ахтынып, тынгысыз болду. «Аллах бюгюн да бир чырмау чыгъарыр, манга бир палах туудурур»,— деп, не олтуруп, не туруп туралмай, анга экинди бла ахшам арасы Мардинни кьара тутмагъында жети жыл жесирлиги чакълы бир кёрюне эди. Юйден чыгып, кюнню кёзюне да кьарайды. «Жолунга теркирек бар, бюгюн жерингден нек тепмейсе? Огъесе менден аллыгъынг, берлигинги барды?» — деп, кюн бла даулаша эди. Былай бла ахшам кьарангысы жетди. Адам аягъы да тохтады. Тахир, кьобузун кьолуна алгъанлай, Зухураны кьаласы таба кьууулду.

Зухура да Тахирден аз ашыкьмай эди. Терезени ачып: «Я Рабби, келе болмазмы?» — деп сакълай, жан-жанына кёз-кьулакълар болуп кьарайды. Зухура, ай жарыгъында Тахирни ауанасын кёрюп, сагъай-

ы. Тахир кьаланы тубюне келип тохтады.
Бир бирни кёрюп, ийнакълап, тансыкъларын
алдыла. Айтыр сёзлерин унутуп, бир бирге
къарашып кьалдыла. Сора Тахир, кьобузун
азчыкъ чалып, былай жырлады:

Мамукъмуса, жюнмюсе?
Бетими нюрюмюсе?
Аймыса не кюнмюсе,
Жюрекде туююлмюсе?

З у х у р а

Кюн кибик,
жарыгъымса,
Чархымда бир жанымса,
Хар бир кылыгъынг
ариу,
Емюрге да ханымса.

Т а х и р

Онтёрткюнлюк айымса,
Ай жарытхан жанымса,
Сени ючюн чыгъарыкъ
Жанымы да жанымса.

З у х у р а

Ариуланы ханымса,
Жанымы дарманымса,
Зухураны сенсиз кьоюп,
Энтда узайырымса?

Была бу кече, бир бирге ийнарла айтып,
бир бирлерин тансыкълап, кёп олтурдула.

Тангны бети агъаргъанда, Тахир, къаладан чыгъып, анасыны юйюне келди. Зухура бла къалай олтургъанын, къалай насыплы да болгъанын жашырмай айтды. Арадан бир бѐлек кюн озду. Тахир Зухурадан салам сакълай эди. Биягъы эмчек ана Зухураны къагъытын Тахирге жетдирди. Бу жол Зухура: «Тахирим! Ушхууурдан сора кел, сакълап турлукъма!» — деп жазгъан эди. Тахир аны окъугъанлай, кюн, биягъыча, жеринде тохтады да къалды! Сабырсыз болуп, ушхууургъа дери аманны кебинден тѐздю. Зухураны эмчек анасы юйретген, Зухура бла Тахирден сора киши да билмеген таша жолла бла кече арасында къалагъа келди. Зухура, Тахирни келгенин кѐрюп, терезени ачды, анга жибек аркъан атды. Тахир, жибек жип бла къалагъа чыгъып, Зухураны жети жыл кѐрмей тургъанча, алай къучакълап, дагъыда тансыгъын алалмады. Быллай жашауларына ёкюнюп, Тахир мудах болду. «Бугъуп, буюгъуп, къача, кѐче, къачаннга дери жашарыкъбыз, муну ахыры боллукъ туююлмюдю?» — деп сакъгыш эте эди ол. Тахирни мудахлыгъын кѐрюп, Зухура тынгысыз болгъанда, Тахир, къобузун акъырын чалып, былай айтды:

Жюрекдеги сырланы
Айтырбызмы сѐз бла?
Насып келген жылланы
Кѐрюрбюзмю кѐз бла?

Зухура да, мудах болуп, ёкюнюп, буюкюнню айтды:

Жюрекдеги сырланы
Ким айталыр сёз бла?
Насып келген жылланы
Ким кёралыр кёз бла?

Тахир бла Зухура, бу халда тюбеше, бир бирге сырларын, тарыгъуларын айта, бир бирден къанып болалмай, къыркъ кюн турдула. Быллай зауукълу кечелеринде ала къайгъыларын унутуп, танглары къууанч бла атыучу эди. Танг атып, Тахирни кетер заманы болса, Зухура бойнуна чёргелип: «Энтда да бир кесекчик тур!» — деп тилей эди.

Бир жол Тахир юйге къайтып, анасы халпар соргъанда, ол къалагъа аркъан бла ёрлегенин, аркъан бла тюшгенин, къалада Зухура бла къалай олтургъанларын айтды. Анасы: «Тахир, балам, душманларынг кёпдюле, барма, жюрюме, — деп сагъайтды. — Бармай болмай эсенг, къалагъа чыкъма...»

Дунияда шуёхну — шуёху, жауну да жауу барды; бир зат бирси затны бузады, тюрленмеген зат жокъду. Жылны кезиулеринде бир бирни алышындырып тургъанча, кечени ызындан кюн келгенча, къууанч бла бушуу алышынадыла, огъурлулукъ бла огъурсузлукъ тутушадыла, къарангы бла жарыкъ бир бирлерин хорларгъа кюрешедиле. Муну кибик, Тахирни шуёхлары болгъан эселе да, жаулары-душманлары андан да кёп болгъандыла. Атасы ёлмей, патчакны ёзюрю болгъанлай турса, Тахирни да душманларындан эсе, шуёхлары кёп болур эди, энди аны жояргъа кюрешгенле ол заманда аны ыразы этерге, кёзюню къарасы

бла тенг айланьргъа кюрешир эдиле. Жарлыны жууугъу жокъду, Тахир а энди жарлы, жалынчакъ эди. Тынгылагъанла, Кязимни сёзюн эски этмегиз, ол да бурунгулуладан къалгъан сёзню айтады, китапладан окъугъанын, хадиследен билгенин жария²² этеди. Ёзге, къарыулу хар заманда тюздю, къарыусуз хар заманда терсди. Аны себебинден, къарыусузлагъа кюн болмагъанды. Хапарлада келгеннге кёре, анасы алай айтып осуят этген кече Тахир тюш кёргенди. Биягъы Зухурагъа атланып баргъанлай, төрт жанындан төрт къара ит чыгып, тишлери от чагъа, Тахирни тегерегинден алдыла. Тахир, не къадар къарыуун, амалын салып къачаргъа, къутулургъа кюрешди эсе да, къутулалмады. Төрт ит да, бирден болуп, аны таладыла... Тахир элгенип уянды. Тобагъа къайтды. Кеси кесине: «Былай огъурсуз тюш кёргенимде, мени Мардин тутмагъына ийген эдиле. Энди уа не палах келеди башыбызгъа? Ишек жокъду, душманларыбыз кёргендиле», — дей эди. Андан сора Тахир Зухурагъа бармай бир бёлек кюн турду.

Тахирни келгенин, биягъы Зухурагъа жүрюгенин эшитип, Араб Тахирни ызындан болуп эди. Къаланы тумаландыргъан уллу терек бахчаны деменгили бийик агъачлары, къарангы терен мюйюшлери кёп эди. Ичи бла терен, ариу илипинле барадыла, алайладан да къалагъа бугъуп къараргъа тынчды. Араб, ма ол къарангы мюйюшледе, терек ауаналада тохтап, Тахирни марай эди. Айны онтөртюнчю кюню болуп, кюн кирик жарыгъан кечелени биринде Тахир,

къалагъа келип, биягъы жип бла ары ёрле-
генлей, малгъун Араб, къаланы къатына ке-
лип, Тахир андан чыкъгъынчы къарап, сакъ-
лап турду. Ол Тахир болгъанын, Зухура да
аны сакълагъанын толу билгенден сора, хан-
нга чабып барды.

— О, мени сыйлы бийим, дунияны уллу
ханы! Сени намысынга келишмеген, хан
сарайны бетин жойгъан иш болду — душ-
манынг къайтып келип, сыйлы къалангы ке-
рахат этеди... Тахирди ол, сени буйругъунгу
жукъгъа санамай, шахаргъа къайтып ке-
лирге базынып, кечеле бла Зухураны къа-
ласына жорюген... О, кёп душманланы ти-
тиретген, кёп жауларын аякъ тюбуне сал-
гъан сыйлы ханыбыз, энди Тахир кибик
низамсызгъа кючюнг къарымаймы къалды?
О, бетим тутмайды Тахир бла Зухураны ара-
сында болгъан затланы айтыргъа...

Хан, сарыуу къайнап, тахындан секирип
турду. Сол къолун жан сюегине салып, онг
къолун сур силкиндире, алтын таягъын жер-
ге-жерге уруп, къычырыгъы бла хан сарай-
ны титиретди:

— Эй, Араб! Буйрукъ этеме... Ол нажас
энди къаланы тийресинде кёрюнгенлей, со-
руусуз, тутуп, аллыма алып келсинле! Аны
кёрюп, биринчи ким тутмаса да, башын кес-
дирликме!

Араб, ханны быллай буйругъун алып,
чабып чыкъды. Хан сарайны эгетлерин жый-
ып, айтды.

Берилген буйрукъгъа кёре, эгет аскер
къаланы къуршалап, жашыртын жерледе,
мюйюшледе бегиндиле.

Дунияны айлы кечелеринден бири эди.

Чыгыш жанындан жылы желле ура, терек-
лени башларын ары-бери чайкбайдыла.
Адам аягы тохтап, халкъ терен жукъугъа
киргенди. Ол чакъда Тахир насыпсыз да,
суймеклиги къутуртуп, къоркъуулу тюшле-
рин, анасыны осуятларын да унутханды.
Анасыны: «Душман кезю жютюдю, жю-
рюме!» — деп сагъайтханын да эсге алмай,
къалагъа келди. Аны сакълап тургъан Зу-
хура да терк окъуна башындан аркъанны
ийди. Тахир энди, тюшлери, анасы айтхан
сезле да эсине тюшюп, арсар болду, жип
бла къалагъа чыгъаргъа унамады. Тахир
тюбюнден, Зухура башындан бир бирге
къарап турдула. Тахирни ёрге чыкъмазын
билгенде, Зухура былай айтып жырлады:

Эрикмез эдим сенден,
Кирсем да барып кёрге.
Сен а эрикдинг менден,
Чыгъаргъа суймей ёрге!

Т а х и р

Сенден эрикген кюнюм
Ушар къарангы кёрге.
Душман марайды бизни,
Къалай чыгъайым ёрге?

Зухура, Тахирни мудах кюйюн эшитген-
де, анга бир хата боллугъун сезип, жияды.
Тахирни да, жюреги суйген къызындан
айырылып кюню жетгенин билип, кёлю тол-
ду, Зухурагъа къошулуп жияды. Зухура-
ны жюреги, тутхун къанатлыны жюрегин-
лей, уруп, къызыл ингилик чапхан бети бла
кёз жашлары, инжилеча, кёкюрегине агъа

эдиле. Амалсыз дуняны жесирлери, араларында жер жарылып, кёчюп баргъанча, бир бирлерине кьолларын узатып, жеталгъан а этмей, кюедиле.

Ол сагъатда зорлукъ кьапхан тартханла Тахир бла Зухурагъа жууукъ келедиле, селешгенлерин эшитедиле, кёз жашларын кёредиле, махаббат кючлерине алынып, кьалай тутаргъа билмей турадыла. Алагъа чабаргъа, тутаргъа алыкъа белги да берилмегенди.

Бир заманда артыкълукъ дауурбасы кьагъылды. Тёгерекден кьылычла жылтыратып, сюнгюле узатылып, садакъ окъла жюзюп башладыла. Хан аскер бла алай келгенин кёргенде, Зухура, Тахирге жаны кетип, жилягъанын унутду. Аны кьутхарыр амалда, былай айтып тиледи:

Тахир, жаным, сабыр бол,
Къылычынгы кьыннга сал.
Патчах кеси келгенди,
Керексизге тёмке кьан.

Бар сен ханны аллына,
Баш ий, Тахир, кьанлынга!
Сюйгенлеге кечим бар,
Къор болайым жанынга.

Сау адамгъа кюн чыгъар,
Сюйген эрни ким жыгъар?!
Айтханымы эт, Тахир,—
Къылычдан да жютю бар!

Кёп кьайгъыны, азапны,
Кёп турса да, арты бар.

Къошулурбуз бир кюнде,—
Уллу ханны анты бар!

Мен атама барырма,
Къор-садагъа салырма,
Сёз эшталыр ол болса,
Сени тилеп алырма!

Тахир, Зухураны айтханын этип, кылычын кыыннга салды. Болсада, халгъа къарап, Зухураны муратына артыкъ ышанмай, бу кюйню айтды:

Къатын кишини сёзю
Хайыр болсун кесине,
Тюз турмаз бир тюк
къадар
Къатын киши сёзюне.

З у х у р а

Айтма бу сёзю, Тахир,
Къатынла табын-табын.
Къатынлада къатын бар,—
Хар сёзю созгъан алтын!

Тахир кылычын кыыннга салып, баш ийип тохтагъанын кёргенде, Бабахан ат бла аны аллына келди. Тахир, кылычын тешип, кыны бла анга узатды. Хан, Тахирни къолундан кылычын кеси алмай, ёзюрюне буюрду. Ёзюр кылычын алып, Тахир сауут-сабасыз къалгъанда, хан, тасха билдирмей, хыйла сёлешди:

— Эй, асылсыз Тахир! Мен сени уланымча кёрюп ёсдюрген эдим, жастыгъындан

жау чыкъсын деп этдинг! Аз сабыр болсанг, мен Зухураны кесим берлик эдим санга. Тёзюмлюк этсенг, мен да, намысынгы кёрюп, патчахлыгъымы санга къоярыкъ эдим. Ал энтда мени аллымда къолларынгы артха, уруш къанны къой!

Тахир, къолларын артха алып, башын энишге ийип тохтады.

— Эй, Тахир, къолларынгы кесим байламасам, эгетле къоймазла, манга ийнанырыкъ болурса? — деп, атдан тюшдю. Ёзюрню къолундан бугъоу сынжырны алып, Тахирни аякъларына, къолларына да салды. Андан сора Бабахан, атына минип, огъурсуз, харам бет алды, Тахирни табаны бла уруп, сюрюшдюре, эгетлени къолларына берди. Тахирни атха тагъып, сюретип, хан сарайгъа къайтып келдиле. Хан олсагъат окъуна башкеслерин чакъыртды.

— Бу бетсизни башын кетеригиз, — деп буюрду хан.

Бахирни унутмагъан, Тахирни аны бетинден кёрюп тургъан ёзюрле, биринчи жолча, ханны этегине жыгъылдыла. Жал барып, баш уруп тиледиле:

— Эй, Чыгъышны уллу ханы! Сени ючюн жан алыргъа, жан берирге да хазырбыз! Малгъун Арабны айтханына къарап, Тахирни жойма! Тахир кибик батыр уланла сени къыраллыгъынгга керекдиле! Душманыбыз аллайладан къоркъурукъду ансы, бизденми къоркъурукъду, биз къууладан? Жашауун юзме батырны! Зинданнга да сал, сау къой асыл Тахирни!

Ханны эсине ханышаны айтханы тюшюп, ёзюрлерине бети тюрленип къарады. Ала,

баш ура, артха сюрюшдюле. Ол заманда Тахир, кьолунда, аягъында бугъоуларын зынгырдата, алгъа бир атлап, назму бла сёлешди:

Хан сёзюне турмагъан,
Къара заман болдуму?
Жарлы Тахир дуниядан
Къорар заман болдуму?

Сюймекликге хыянат
Жетген заман болдуму?
Бу дуниядан кертилик
Кетген заман болдуму?

Хан бир азат къулуну
Сыйын кёрмез болдуму?
Боюн салып келгенде,
Кечим бермез болдуму?

Жалдатлагъа берсегиз,
Амалым жокъ бармазгъа.
Къара тюркюч юсюне
Жаш бойнуму салмазгъа.

Азат этген болсагъыз,
Тансыгъымы алайым:
Жан дарманым Зухура —
Аны кёрюп къалайым.

Алмаз къылыч, къурч балта
Акъ бойнума салсынла.
Дун-дуня жыйылып,
Сейирге къарасынла.

Тахирни анасы, Бабаханны биринчи ёзюрю Бахирни къатыны Хубан хан сарайда

сыйлы тиширыуладан бири эди. Ханыша бла тенг болуп, татлы жашагъанды. Алгъа сабийсизлик, артда экисине да тенг келген насып бирикдирип, ханыша бла ёзюрню къатыны бир бирден айырылмагъандыла. Бахир сау заманда Бабахан да акъылын жаратхан, бек да ийнанган ёзюрнюю бетинден Хубанны сыйлы кёргенди. Тахир бла Зухура бир бирлерин суйюп, аны билгинчи, ханыша да аны тенглигин кери этмегенди. Андан сора уа ханыша, аны бла арасын терк айырып, хан сарайдан къыстатхан эди. «Ёгюз ёлдю, ортакъдан чыкъды»,— деп, Бахир ёлгенден сора Хубан да, кесини жерин билип, бир жанлы жашай эди.

Биринчи кере, Тахирни тутуп, Мардин шахаргъа жесир этип сюргенлеринде, Хубан, адыргы этип, таш, агъач чайнаса да, аны ханнга жибермегендиле. Бу жол, эгетлени хорлап, къалагъа кирип барды, ханны аллына келип, этегине жыгъылды. Ёзюрлени, эгетлени, къолларында балталары бла сюелген жалдатланы къарап турууларында, ханнга айланып, назму бла былай сёлешди:

— Къадар болсанг сёзге, сыйлы ханыбыз,
Санга къурман бизни ёксюз жаныбыз.

Сыйлы ханым, бюгюн бала къуш тутдунг,
Къанатларын кесергеди умутунг.—

Этегине жыгъылады къарт Хубан,—
Сен жазыкъсын, хатерин эт, сыйлы хан!

Мени ёлтюр, сойма жангыз баламы,
Этме, ханым, сен кюнюмю къарангы.

Мухамматны аты бла тилейме,
Ханны сыйлы анты бла тилейме,

Зухураны къачы бла тилейме,
Жыл агъартхан чачым бла тилейме,

Тюбюнгдеги тахынг бла тилейме,
Башынгдагъы тажынг бла тилейме.

Бизге насып юлешиучю бийибиз,
Къуш баланы бутун, къолун ийигиз!

Жарлылагъа жарыкъ болсун оюгъуз,
Къуш баланы азат этип къоюгъуз!

Сени ючюн отха, суугъа киребиз,
Сен юйретип, аман, ахшы билебиз.

Сюймекликден шашхан болса къуш бала,
Тюзлюк болмаз, анга асмакъ къурсала!

Жангылгъаннга кечим болсун төрегиз,
Жаннет ючюн какъ фарызын төлегиз.

Учхан къушну къанатларын къайырма,
Азап берип, нёгеринден айырма.

Сюймекликни Аллах болур базманы,
Хайран этип, ол къуумады азланы!

Айырса да, къутхармайын хорлукъдан,
Хан болмады суйгенлени къоркъутхан!

Сыйлы ханым сыйсыз ишге ашыкъма,
Къара тутуп, суйгенлени ачитма.

Къуш балагъа ёлюм азап сынатма,
Зухураны, ёксюз этип, жилиятма.

Кёп жылланы аны тилеп тургъанса,
Энди анга зулму төре къургъанса.

Кёп болгъанды къалабызда къара иш,
Къайдан тышдю башыбызгъа бу бедиш!

Къуллукъ этдим сарайда мен, жаш эдим,
Сен халкъынга, къыралынга баш эдинг!

Эрлеге, жигитлеге сакъ жюрюдюнг,
Ала санга керегин уста билдинг.

Энди къайда хан излеучю игилик?
Огъесе, айт, Арабмы этед бийлик?

Дунияны бойсундургъан уллу хан,
Энди кеси бойсундуму зулмугъа?

Барыбызгъа ашау, жашау излеген,
Болдуму ол ёз къызын да суймеген?

Къыралына уста хукму этиучю,
Болупму къалды энди баш кесиучю?

Бахир бла къол тутушхан уллу хан,
Болдуму энди ёз антын да унутхан?

Сыйлы ханым, оюм этип къарагъыз,
Буруннгудан халкъгъа туура бу фарыз:

Бу дуня жалгъан болур, ётюрюк,
Жокъ адамгъа бу дуниядан элтирик.

Жокъ дуняда аны ахырын кёрлюк,
Жангыз бир хан болалмады ёмюрлюк.

Айтма сен да бу дуня мени деп,
Накъут-налмас кериуанла келир деп.

Алтын тахым ёмюрлюкдю демегин,
Ёз балангы жарлы болуп кёрмегин.

Алтын тахынг, накъут-налмас кериуан
Болалмазла Зухурагъа жан дарман.

Насып, бийлик, тах да къысха берилир,
Жалгъан дуня ёмюрлюкча кёрюнюр.

Бузулмайын къалмагъанды жангыз тах,
Къара жерге киредиле къул, патчах.

Аллах суйген, масхап тутхан —
файгъамбар,
Ол да кетди, ёлмезге деп ким тууар?

Базынмагъын жалдат тутхан балтагъа,
Балта болду кёп ханланы алдагъан!

Аллах бла файгъамбарны измиси:
Сабыр болур патчахланы игиси!

Сабыр болуп, ахшы тёре тёрегин,—
Къуш баламы азат болуп кёрейим!

Хубанны къадар ахшы айтханы жүрегин
жумушатып, патчах бир кесек заманга ке-
син кертиси да дуняда патчахланы бак асы-
лы сунду, кёлю да толду; къарт къатынны,
ёзюрлени да ыразы этерге, Тахирни азат
этерге, Зухураны анга берип, тоюн этерге
ырымы болду. Сакъалы къалтырай, кёзле-
ри жарып, тегерегине къарады: ханышаны
бойнунда сынжырлары, жаухар-кюмюш та-

гъыулары, къулакъларында къулакъ сыр-
гъалары зынгырдадыла, чайкъалдыла, къут-
суз бети агъарды, кёгерди. Патчах эгетле бла
ханышаны арасында төрт гуппур болуп, жор-
туп айланган Арабны да кёрдю. Сакъалы
угъай, энди башы къалтырап, кёлю толгъа-
нын иги ырымларын терк унутду. Къолун
силкип, кетеригиз деген белгини берди, ол-
сагъат окъуна Хубанны, эки билегинден ту-
туп, артха суйреп кетдиле, ёзюрле да седи-
редиле. Болсада патчах Тахирни, жалдат-
лагъа бермей, зинданнга атдырды.

Тахир къарангы, сууукъ зинданда къу-
рушуп, юч кюн турду. Андан хапар билме-
ген Зухура Тахир не болуп къалды деп, къа-
лада жияйды, таралады. Атасына барып,
тилерге умут этди да, къатына кьоймай:
«Къысха заманда эрге берликме, кесин ха-
зырласын!» — деп айтдырды.

Бир кюн патчах, агъач усталаны чакъыр-
тып: «Сал басхыч ишлегиз, аны юсюне ул-
лу кюбюр ишлеп салыгъыз, Тахирни, кю-
бюрге бегитип, Шат²³ суууна атыгъыз!» —
деп буюрду.

Устала сал къанга ишлеп, юсюне кюбюр-
ню орнатдыла, Тахирни сыртындан жатды-
рып, кюбюрге салдыла. Элтип, Шат суууна
атдыла.

Ол кезиуде Зухура, патчахны буйругъун
эшитип, тенг къызлары бла Шат суууну жа-
гъасына чыкъгъан эди. Эгетле, келтирип,
Тахирни сал кюбюр бла суугъа, атханда,
Зухураны эси азып, тенг къызлары тутду-
ла. Суу себип, сылап, эсине келтирдиле. Зу-
хура, акъылын башына жыйып, кюбюрню
ызындан чапды. Жыгъыла, къоба, иги кесек

барды. Тахир уллу къара кюбюрге бугъоу
сынжырла бла тагъылып бара, Зухураны
къычырыгъын эшитип, халын сезип, уллу
кюч бла ёрге болургъа кюрешип, башын
кюбюрден къаратды. Зухураны кёрюп, тары-
гъыуларын айтды:

Къайгъы бла ууалдым,
Тенгизге кеме салдым,
Къайтмаз жолгъа
атландым,
Эсен къал, Зухура-ханым.

З у х у р а

Ай, Тахирим, Тахирим,
Гитчеликден жан-тиним,
Айырылыр кюн жетди,
Жазыуунга тёз, тенгим!

Т а х и р

Мен къатынга турмадым,
Насып оюн къурмадым,
Малгъун къара Арабны
Къылыч бла урмадым.

З у х у р а

Эки къуш тенг ойнагъан,
Бир биринден тоймагъан,
Бу дуня тюп болсун
Бизни бирге къоймагъан.

З у х у р а

Жюрегими ортасы,
Минг хунерни устасы,
Тахир, сени кьолунгда
Зухураны нохтасы!

Огъурсуз Шат сууу кесин сары кьаялагъа, жарлагъа ура, Тахирни уллу Багдад тюзлерине алып бара эди. Тахирни кёзлери кёкге аралгъанлай, булутланы ары-бери жюзгенлерин кёре эди. Ачлыкъ, суусап-лыкъ, суймеклик, ёлюм кьазауатында, сау кьалып, жангыдан Зухураны кёрюр ючюн талашды. Шат сууу, Тахирни ата журтундан узайта, юч кече бла юч кюн баргъанда, Тахир бийикде эркин учхан кьушлагъа термиле эди, ала Зухураны кёрлюкдюле деп сукълана эди. Бир кюн Тахир, алагъа кьарап, назму бла былай тиледи:

Бийик учхан кьушларым,
Зухурагъа барыгъыз:
Сау-саламат болурму,
Манга хапар алыгъыз.

Эркин учхан кьушларым,
Хан сарайгъа кьайтыгъыз:
Шат сууунда Тахирден
Соруп салам айтыгъыз.

Азат учхан кьушларым,
Сиз кьалагъа кьонугъуз:
Кьайгъысы кёп Зухурагъа
Билек, кьанат болугъуз.

Шат сууу жайылып, шош баргъан жашил аулакъла Гул патчахны жерлери эдиле. Шат сууну жагъасында аны уллу къалалары, къалаланы тегереклеринде, аны кибик, уллу терек бахчалары болгъанды. Шат сууу, Тахирни элте, аланы сейирлик бахчаларыны ичлери бла барлыгъын да Зухура биле эди. Хы, Зухура Гул патчахны къызлары бла, къагъыт жазып, къагъыт алып, шагъырейлик жюрютюп болгъанды. Бу себепден, Зухура алагъа къагъыт жазып, Тахирни аманат этерге деди. Мычымай, аны жазып, эмчек анасыны къолуна тутдурду. «Анам, бу къагъытны Гул патчахны къызларындан бирине къысха тапдырырча эт», — деп тиледи. Эмчек анасы Зухураны къагъытын алып, жолгъа атландырырча адам изледи. Аллай адам тапды. Нохтабауун да этип, жолгъа терк къурады. «Атынг, Шат сууундан терк барып, Гул патчахны жерлерине Тахирден алгъа жетерге керекди», — деп аманат этди. Атлы жюз алтынны хуржунуна салып, къагъытны къолуна алып: «Сизге — эсенлик, манга — саулукъ», — деп, къуш учханча, жолну букъу этдирип кетди.

Бу къагъыт атланады узакъ жерге:
Саламат болугъуз сиз, ахшы тенгле!
(Гул патчах, кеси сайлап киеулюкле,
Бермейин турамыды сизни эрге?)

Бу къагъыт — сизге къайгъы келечиси,
Иш болду жетмез кибик адам эси:
Зор атам, жесир этип Тахирими,
Къургъанды Шат сууунда сал кемесин!

Терс тутду суйгениме атам кесин...
(Малгъунла алгъандыла махкемесин!)
Алыкъа жан кёрмеген азап берди,
Унутуп этген антын, берген сёзюн!

Кюбюрге салып аны, суугъа атды,
Тенглерим, мени кюнюм анда батды.
Сакълагъыз, аурур болса жанларыгъыз,
Ол сизни жеригизге жетер чакъны.

Тахирни, суудан алып, сыйын кёрюп,
Кесине хурмет этип, намыс берип,
Къурагъыз мени ючюн азат тойла,
Суймекликни сыйлылыгъын эсгерип.

Палах — ол санга, манга башха туююл,
Тюнене мен ачыдым, сен а — бюгюн.
Адамла бу дуняда, бирден болуп,
Кётюре келедиле жашау жюгюн.

Жети кече, жети кюн жол жюрюп, хапар атлысы Шат сууну бойнунда Гул патчахны къалаларына жетди. Ол кюн Гул патчахны къызлары къарауашлары бла айланыргъа бахчагъа чыккъъан эдиле. Къызланы ызларындан бир къарт къатын къарай эди. Атлы, къарт къатыннга салам берип, не мурат бла келгенин ангылатды. Ол да, мычымай, бийчелерине тюбеп, атлыны жумушун айтды. Гул патчахны къызлары, къагъытны ачып, окъуп, Зухураны саламын билдиле. «Къызла, суугъа къарай туругъуз, бир зат келип кёрюнсе, бизге хапар беригиз!» — деп, патчахны къызлары къалагъа кетдиле. Къарауаш къызла, къауум-къауум болуп, суу бойну бла ёрге жайылдыла. Уллу

тюзлени юсю бла Шат сууу, кюзгюча, таза сюзюлюп келе эди. Бир заманда сууну юсюнде толкунлагъа кёмюле келген бир зат эсленди... Къарауашла, чабып барып, Гул патчахны къызларына хапар бердиле. Ала келип къарасала, сууну юсюнде сал басхыч, аны юсюнде уллу кюбюр, башы кёкге ачылып... Сора тамата эгеч былай айтды:

— Биригиз ийнар айтыгъыз. Кюбюрню ичиндеги Тахир эсе, ол жыргъа жууап къайтармай амалы жокъду. Тахир дунияда жырчыланы, ийнарчыланы устасыды.

Кюбюр жууукълашханда, ариу ауазы болгъан къыз былай жырлады:

Келигиз, къызла, учайыкъ,
Шат суууна къонайыкъ.
Тахир эсе бу келген,
Анга жууукъ болайыкъ.

Гул патчахны къызлары къармакъланы чакъырып, Тахирни Шат сууундан чыгъардыла. Тахирни кюбюрден чыгъарып къарагъанда, аны ариулугъуна сейир этип, къатып къалдыла. Аны сыйлы кёрюп, Зухура айтханча, тойла, оюнла къурадыла. Патчах къызла аны тюрлю-тюрлю ашла, ичгиле ола сыйлай эдиле. Сыйлы, омакт кийимле кийдиредиле. Тахирден кёз алмайдыла, бетлери тюрленеди, от болады. Тахирни ариулугъу къызланы башларында акъыл къоймай эди. Къысха айтханда, Гул патчахны юч къызы да Тахирни бирча суйюп, жюрек тамырлары, санлары эрип башлагъандыла. Тамата къыз Махим, чыдаялмай, Тахирге бу кюйню айтды:

шырды. Атлы, ыразы болуп, алгъыш этип, атына минди; къамичи уруп, келген жолуна, учхан къушча, ташайып кетди. Атлы, къолладан сыртлагъа, сыртладан тюзлеге чыгъа, жети кече, жети кюн жол жюрюп, Бабаханны патчахлыгъына жетди. Хан сарайгъа келип, Зухураны эмчек анасын табып, къагъытны берди, бойнуна салынган ишни алай тындыргъанына къууанып, хакъын толусунлай алып, кетди. Зухура, кезлери жашдан толуп, къагъытны ашыгъышлы ачды, кезлерин сюрте, окъуду. Андан сора Зухура къууанган да, жилягъан да эте эди. Алтын сазын алып, аны акъырын чала, бу кюйню айтды:

Аллах, ариулукъ берип,
Насып юлюш бермеди.
Жанланы тенг жаратып,
Инсанны тенг кёрмеди.

Кёп жилядынг, таралдынг,
Жашлай кюйдюнг,
къаралдынг.
Хан сарайда эрке къыз,
Тутхун болгъанлай
къалдынг.

Жиляйгъандан не файда,
Келтирмез узакъдагъын.
Къайда кимни кёз жашы
Къутхарды тузакъдагъын?

Гул патчахны къызлары, къыркъ кюн байрам этип, Тахирге тынч, ырахат жашау къурдула. Болсада гъашик Тахирни къу-

лагына бир зат да кирмей эди. Не къадар ашаса, ичсе да, акъылы, жаны Зухурада эди. Кеси Гул патчахны сыйлы сарайларында болса да, акъылы гюл Зухурада эди.

Гул патчахны къызлары да Тахирни суйюп, жашаулары къуруп башлады. Биринчиси — Махим — ачыкъдан, эсинчиси — Шахим — жашыртын, ючюнчюсю — Шахрижан жюрегинден кюе, Тахирни таймай кёрюрге излейдиле, къатында тургъанлай да, тансыкъ болуп турадыла. Жюрек отлары бетлерине чабып, не сылтау бла да Тахирни булжутургъа, къатларында мычытыргъа, кеслерине къаратыргъа кюрешедиле. Ахырында Махим, тэзюп болалмай, бу кюйню айтды:

Тахир, къашларынг къара,
Этдинг мени ауара.
Не кёрдюнг бу Зухурадан,
Башхалагъа да къара.

Т а х и р

Суймеклик унутдуруп
Жанынгы, дуниянгы.
Ариула кёп бу жерде,
Мен суйдюм Зухураны.

Шахим да, Тахирни аллында тохтап,
ариулугъу кёз къамата, жырлады:

Жетиден эшген чачым,
Къарады мени къашым,
Кёзюнгю кётюр, Тахир,
Шахим да бир къууансын!

Т а х и р

Кёзлеринг — къара жюзюм,
Санга да жокъду сёзюм.
Зухура сакълап тура,
Андады эки кёзюм.

Хан сарайда Гул патчахны къызлары Тахир бла кюнлерин алай ашыра эдиле. Кюнден-кюннге суймекликлери жюреклерин ашап, Зухурадан башха болмай, эслеринден тая эдиле. Юч да ариу, субай ёсген къыз бир бирлерине Тахирни къызгъанып, жау бола эдиле, хар бири аны кесине къояргъа амал излей эди.

Бир жол къызла кеслери алларына бир бирге кёл ашай, дау эте кетип, даулаш болдула. Махим айтды: «Мен таматама, мен алгъа суйгенме, Тахир меникиди!» — деп. Ортанчысы: «Шат сууунда сизден алгъа аны мен кёргенме, Тахир меникиди!» — деп тутду. Кичилери: «Мен, кюй айта, масагъат эте, термиле турлукъ туююлме. «Ал!» — дерикме да, алмаса, жукълап тургъанлай, балта бла башын тайдырлыкъма!» — деп, сёзню къысхадан салды.

Ал кезиуледе къызла ийнагъы, Зухураны кёз жарыгъы Тахир, патчах къызланы не муратлары болгъанын билмей, къалада тынч жукълай эди. Ала Тахирни не ариу кийиндирселе да, не ариу ашатсала да, ол Гул патчахны жеринде юйюрсюнмей эди, юч эгечни, бир бирге ал бермей, къараулары, ашлары, кийимлери, жырлары, суймекликлери,— бары да Мардинде тутмакъны темир чалдишлеринден къыйын кёрюнюп,

ызына къалай къайтыргъа билмей тура эди. Къызланы бу ахыр даулашларын ол къалай эсе да эшитип къойду. Андан сора къызла, кезиу-кезиу жыр айтышып, аны бла нек эришгенлерин да ангылады. Ай, зауаллы, таза Тахир, Шат сууунда сал кюбюрден къутулуп, патчах къызланы тешилмез тузакъларынамы тюшюп къалдынг?! Ай, медет! Асыллыгъынг, ариулугъунг башынга жау болуп, кёрген байрамынг, болушлугъунг ючюн не къан төлерге, не ант бузаргъа тюшюпмю къалдынг? Буруннгудан жетген бу керти сёзлени Къазим азмы айтды:

Баргъан суугъа ышанмасын бир адам,
Мюйюзлери къайырылгъан малгъа да.
Учхан къушну тырнакълары бар эсе,
Жууукъ учуп жюрюй эсе,— анга да!

Адамгъа да ышаныу жокъ, къолуна
Къылыч эсе, ушкок эсе алгъаны.
Къарыулугъа ышанмасын къарыусуз,
Хакъсыз суйген дослары жокъ
ханланы.

Суйюп чыкъгъан жолунгу да тиги
жокъ,
Аны кибик, жетген къызны дини жокъ.
Дерти ючюн дунияны тюп этер,
Бир кишини аны тыяр жиби жокъ!

Ахырында Тахир, къызла кесин сау къоймазлыкъларын сезип, кече бла къачып чыкъды. Ёз журтуна жолну алып тебиди.

Кюн — исси, жолла къум эдиле. Отча

къызгъан къум тюзледе ичерге суу да жокъ. Тахир, ызындан ёлюм къоркъууу сюрюп, аллындан Зухурагъа тансыкълыгъы тартып, табанлары жауур болуп, кёзлери къумдан толсала да, ачлыкъ, суусаплыкъ къысса да, къажымай келе эди. Ол жарлы жолну тюзюн да билмегенди. Жетинчи кюн, кюе, бише, бир къара шауданны къатына жетип, жыгъылды. Шаудандан чачырагъан суу эринлерин жумушатып, ол бир кесекден эс жыйды. Мангылайыны, жаякъларыны терлегенлерин сюртюп, бетине суу сылады. Къызгъанлай суу ичерге къоркъуу эди. Бир кесек эс табып, солуп, жан кезлиги бла къа-миш кесип, андан быргъычыкъ этди, шауданнга къапланып, быргъы бла суу ичди. Хапарда Тахир алайда жети кюн бла жети кече жукълагъанды деп айтылады. Жетинчи кюн, ахшам жулдуз чыгъа, къулагъына тюе къычыргъан таууш келип, уянды. Секирип туруп къараса, алайгъа кериуан жетип келе эди. Алда келген туюели, Тахирге салам берип, кериуанны тохтатды. Тахир: «Уалейкум салам!» — деп, толу да айталмай, ачдан эси аууп, жыгъылды.

Кериуан, аны ючюн болмаса да, къара шауданны къатында къонуш этерик эди. Кериуан жолда къара шаудан хар заманда да жолоучулары тохтап солуучу, кечеги къонуш этиучю жерлери болгъанды. Кериуан башчы, Тахирни эси ачдан аугъанын билип, ашыкъмай къарады. Адамлары отха, суугъа къарай тургъунчу, ол жол азыкъладан аз-аз татдырып, туюеден сют саууп ичирди. Танг атаргъа Тахирни эсине келтирди.

«Сен кимсе, къайры бараса, къайдан келесе?» — деп сордула.

Тахирни хапарындан, аны гъашик жо-лоучу болгъанын, тентип жюрюгенин билдиле. Жанлары ауруп, нёгерле алдыла. Бу керуанда Тахир бла Зухураны хапарын билмеген жокъ эди.

Тамам къыркъынчы кюн керуан Бабаханны шахарына келип, Зухура бийчени къаласыны къатына жетдиле. Былайда Тахир, кёзю кёргенге ийнанмай, башы хайран болуп: «Бу мени тюшюммюдю, тюнюммюдю?» — деп сорду. Аны жүрек азабын да, Бабахан кызын эрге бере тургъанын да эшитген, билген керуанчыла, Тахирге жукъ айтмай, башларын мудах ийдиле. Къаладан иги кесек оздуруп, орамда тюшюрюп, саулукъ тилеп, жолларына кетдиле.

Тахир орамда, тёрт жанына къарай, кёп сюелди. Орамны, юйлени таныды. Шагъырей ауазла эшитди. Эсин жыйып, зыккылары салына, юйюне келди. Эшикни къагъып:

«Анам! Мен саума! Мен къайтып келдим! Эшитемисе, мен саума! Зухура саумуду?» — деп кычырды.

Анга жилияй, сокъур болгъан анасы, тюртюле, эшиклени ачханды да, къатхан къоллары бла кёзюне, къашына, къолларына тийип кёргенди. Таныгъанды. Жиляр къарыуу болмай, кёкюрегине кысханды. Бираздан Тахир кёрген кыйынлыкъларын айтды. Юч кюн жукълады. Тёртюнчю кюн Зухурагъа жолугъур акъылда, не этерге билмей тургъанлай, къулагъына сырыйна, сыбызгъы согъулгъан, дауурбас урулгъан тауушла эши-

тидиле. Тахир анасына: «Бу кьобуз со-
гьулгъан тауушла нелле?» — деп, тынгы-
сыз болуп сорду. Анасыны бети тюрленди.
Ол, сокьур кёзлерин Тахирге аралтып, то-
багъа кьайтды, кьоркьуп, жашырып тур-
гъанын айтды: «Ой, мени жарлы балам!
Сени Шат суууна атхандан сора Бабахан Зу-
хураны патчах улуна берирге сёз тауусхан
эди. Тамам бир ыйыкъ болады той башлан-
нганлы...»

Бу хапарны эшитгенде, Тахир титиреди,
кёзлери кьарангы этдиле, этин тин-тери бас-
ды. Аякъ юсюнде туралмай, топуракъ кё-
тюртмеге тёнгереди. «Зухура суююпмю ба-
рады, анам?» — деп сорду. «Суююп бара-
ды, балам! — деди сокьур анасы. — Сен аны
унут, балам! — деп, жалбарды. — Кесинги
хан кьызына тенг этип, кёп кьыйынлыкъла
кёрдюнг. Хан — ханнга, жарлы да жарлы-
гъа тийишлиди. Энди тутсала, сау кьоярыкъ
туйюлдюле, балам!»

Тахир, топуракъ кётюртмеде алай тюш-
генлей, хан сарайда той, кьууанч дауурну
эшите, тангын аман бла атдыргъанды.

Кюн чыгъып, той жангыдан башлан-
нганда, Тахир: «Анам, манга бир кьаты
тиширыу кийим тап!» — деп тиледи. «Ба-
лам, тиширыу кийимлени не этесе?» —
«Кийип, Зухураны тоюна барырма,
анам!» — «Эй, жан балам, кёз чырагъым,
анангы сокьур этгенсе, энди шашхын да
этергеми сюесе? Энди Зухурадан санга
файда чыкъмаз, бу акьылны ташла! Мен са-
нга Зухурадан ариу, Зухурадан акьыллы,
кесингча, жарлы кьыз табарма». «Анам,

Зухурадан башханы мен не этерме? Манга жашау да не ючюн керек болур?»

Болмазлыгын кѳргенде, анасы анга, келтирип, бир кѳаты омакѳ тиширыу кийим берди. Тахир, кесин жарашдырып, тиширыуча кийинип, Зухураны тоюна келди. Бир мюйюште олтуруп, бетин ачмай, тойгѳа кѳарай эди. Жыйылгѳан халкѳны кѳзю Зухурадады. Аны юсюндеги алтын окѳа сырылгѳан дарий жибек кийимлеринде, чачында, бойнунда, кѳулакѳларында, накѳут, налмас, маржан ташлы минчакѳла, тагѳыула, бармакѳларында жюзюкле, бууунларында жаухар ташлы кюмюш бууунлукѳла, кѳз кѳамата, отча жаңдыла. Тахырында таж кийип олтурады. Кѳалада, аны тѳгерегине хан кѳонакѳла жыйылгѳандыла. Майданда аскерле, кѳобузчула, тюрлю-тюрлю оюнчула, гебсоркѳала, гѳежефле — хар бири кесини хунерин, усталыгын кѳргюзтеди. Аулакѳда чаришле кѳурап, узакѳдан — ат, жууукѳдан тай чапдырадыла. Болсада Зухура ышармайды, кюлмейди. Кюн жарыгын бериучю Зухураны тѳгерегин ханланы, ѳзюрлени, аскер башчыланы кѳызлары кѳуршалайдыла. Ийнарла, кюйле айтыладыла, сырыйнала, сыбызгѳыла, кѳыл кѳобузла согѳуладыла. Кѳыйынлыкѳга батхан, насыбы кѳуругѳан ырысхысыз Тахир, Зухураны бу ауур халын кѳрюп: «Ой, мени Зухурам!» — деп кѳычырыргѳа аздан кѳалды. Бу кѳууанч аны кѳууанчы болмагѳанын ангылады.

Экинчи кюн да Тахир, алай келип, кѳурап турду. Ол кюн да Зухураны халы алай эди.

Ючюнчю кюн Зухура, жырчы кызыланы кыатына чакырып, аланы жырлатып, кесин аны бла жубата эди. Аланы кюйлерин, жырларын жаратмаса, бирде сазны алып, тарыгыуларын кеси айтады. Зухураны кыатында кыызладан бири кыыл кыобузун согъа, жырлай кетип, кыыл кыобузун жерге салды. Алайлай мюйюшде олтургъан бир тиширыу, туруп, ол кыыл кыобузну алды да, согъуп башлады. Ол Тахир болгъанын билдик:

Жюрегим отда кюйюп,
Билмедим тойну кюйюн:
Сюйгенимден айырылгъан
Кыыямат кюнюмд бюгюн!

Кыардаш эдик жыйында,
Жолдаш эдик оюнда,
Энди кимле жырлайла
Зухураны тоюнда?

Тахирни быллай ийнарларын эшитгенлеринде, кыызла, чабышып, юсюне басындыла. Алыкын бу ким эсе да киши танымай эди. Аны ариулугъундан ол эр киши болур деп, киши да ишек туююл эди. Кыызла, тилеп, аны жангыдан жырлатдыла. Кеслери да, аны бла эришип, кеп тюрлю ийнарла айтдыла. Болсада, аны хорлаялмай, кеслери хорланып, тохтадыла.

Кыызладан бири, чабып барып: «Бир тиширыу кыыл кыобуз согъуп, жырлап, барыбызны да хорлагъанды»,— деп, Зухурагъа хапар берди. Зухура, ишекли болуп, аны кыатына терк жетдириллерин изледи. Кыыз-

ла аны, алып келип, тюз Зухураны аллында олтуртдула. Къолуна мьююз бла шербет туттурдула. Тахир, шербетни ичип, къобузну чалып, былай башлады:

Сюйгенме, къана-къана,
Кюеме, жана-жана.
Айтыгъыз, жаным, къызла,
Сюйгенле не жубана?

Зухура да, аны ауазындан танып, къууанчлы болуп, кёлю тола, жаз тил бла жырлады:

Кёз жашым агъа-агъа,
Алдырдым кёжюмдегин.
Хар келген хапар сора,
Билмейме кёжюмдегин.

З у х у р а

Сен да сюйгенсе
былай,
Мен да туююлме
угъай,
Аллымда туруп, сен
да
Билмедингми хал
сурай?

З у х у р а

Сюймеклик
тенгизинге
Кёмюлдюм — батар
чакълы.

Чыгъаргъанма бир
жаухар,
Минг алтын болур
хакъы.

Т а х и р

Сюймеклик алды
мени,
Болмазма андан тая.
Ким суйсе ханны
къызын,
Къыйыны болур зая.

З у х у р а

Жетишдирсин төречи
Хар кимни керегине.
Ханны къызын
суйгенни
Къыйынды жүрегине.

Т а х и р

Файгъамбарлагъа
тюшген
Төртдю Аллах келамы,
Тенгизде бир межгит
бар,
Кимди аны иймамы?

З у х у р а

Мактабха
жюрюй-жюрюй,
Алдым къолума
къалам.

Тенгиздеги межгитге
Жюнюс файгъамбар
иймам.

Т а х и р

Эки дос бир бирине
Къыйынын сурамаймыд?
Эки суйген бир болуп
Къалыргъа
жарамаймыд?

З у х у р а

Жюрегим жанып бара,
Кёкюрегим отлуду.
Эки суйген бир болуп
Къалыргъа умутлуду.

Т а х и р

Къаласы кёл
салдыргъан,
Къолундагъын
алдыргъан,
Кёргенине ийнанмай,
Кенг сунады
олтургъан!

З у х у р а

Учхан къушум
къолума
Кеси къайтып
къонармы?
Амал этген Уллу
Аллах
Мадар этмей
къоярмы?

Т а х и р

Айтылгъан жыр
 эшти.лир,
Макъамгъа женгил
 келир.
Тойгъа скойюннген
 къызыны
Кёлюндегин ким
 билир?

З у х у р а

Къайнар къазан
 төгюлюр,
Жууукъдагъы
 кёрюнюр.
Эки скойген бир болса,
Эки насып берилир.

Къызына артыкъ ышанмагъан Бабахан, аны къаласыны төгерегине, тойла, оюнла, чаришле да баргъан жерлеге эгет аскерле, сакъчыла, тасхачыла салгъан эди. Хан сарай, къалала да сыйлы къонакъладан толу эдиле. Сейирге, халгъа, тамашагъа къараргъа келгенле да, ойналгъан оюнну сейирлигине кёре, толкъун ургъанлай, майданны бир жанындан бирси жанына чайкъаладыла. Бу халкъны ичинде тиширыуча кийиннген Тохирни киши да танымай эди. Ол, битеу тарыгъуларын жаз тил бла Зухурагъа айтып, жырлай эди. Халкъ, оюнланы, чаришлени къоюп, мынга сейирсинип тынгылайды.

Т а х и р

Жырчы кѣурманд
ёзюнге,
Булбулду гюл
кёзюнге,
Ариу жырлайса, алай
Ийнаныу жокъ
сёзюнге.

З у х у р а

Тоюм этиле мени,
Аллах сакъласын
сени!
Ийнанмазча сёзюме,
Неми кёргенсе мени?

Т а х и р

Учмазлыкъ кѣуш,
кѣанатын
Жайып, кёкге
кѣарамаз.
Сюйгени бар
узакъда
Башха тойну унамаз!

З у х у р а

Тузакъдагъы кѣуш
бала
Кѣанатларын нек
жаяд?
Той аныкъы
болмаса,
Кюйген жюрек
тынчаяд!

сарсыз бир бирлерин къаты кысып, кыу-
чакъладыла. «Кёзлерими жарыгъы, жюре-
гими тамыры, Тахир! — деп, Зухура тойну
магъанасын айтды. — Эркинлик менде тую-
юлдю, атам, соргъан да этмей, патчах улу-
на берирге сёз тауусханды. Мени зор бла
анга бередиле. Не болса болсун, мени жюре-
гим сендеди», — деп, жияды. Тахир, аны
сабыр эте, кеси жазыкъ бола, жюрек кый-
ынлыгъын жыргъа салды:

Хан сарайда аманат
Хыянатха ушайды.
Хан кётюрген уллу той
Кыыяматха ушайды.

Зухураны кёз жашы
Кызыл къаннга
ушайды,
Бизге азап тейриси
Кыычыргъаннга
ушайды.

Андан сора Тахир: «Зор бла бере эсе-
ле, не эталлыкъса!» — деп, Зухурадан бир
жанына бурулду. «Мени элтгеннге уа этер-
ме! — деп, Зухура таукел сёлеше эди. — Аны
ёлтюрюрме, ызы бла кесими ёлтюрюрме, Ал-
лах берген жаныма кимни дауу барды...»

Жарлы суйгенле, жанлары — бир, этле-
ри-женлери да бир болгъанча, ажымлы кыа-
дарларын бирикдирип, жау чыракълача,
эрий эдиле. Алагъа эримеген жюрек болур-
му да?! Зухура айтды: «Бир бирибизни
кёрдюк, ол да насыбыбыз болур эди. Иши-
биз да иги болур...»

«Зухура-ханым, ишлерибиз не бла иги болурла дейсе? Биз жазыкъялагъа ханны жаны аурумаса...» — деп, ахыр тюнгюлген Тахир таулары, ташлары да эритирча кючсундю. «Мени амалым барды,— деп, Зухура анга кёл этдирди.— Эрттенликде мени хамамгъа элтирикдиле. Ол заманда мен кёп нёгер алмам. Биринчиси — сен, экинчиси — кесим, ючюнчюсю — эмчек анам, сора бирэки кызыны да жумушчугъа алырбыз. Хамамдан чыкыгъанлай, экибиз да, башыбызны алырбыз да, кыачарбыз. Аллах бизге жазгъанны кёрюбюз». Тахир бу сёзлени тюз кёрдю, ыразылыгъын билдирип, жашау умутлары жангыдан кыайтдыла.

Кечесинде Тахир, жарыкъ жанган жулдузлагъа, кериуан жоллагъа кыарап, кёп сагъыш этди. Кыалагъа Мардин жанындан исси желле келе эдиле. Мардинни кыара тутмакыларында, Шат сууунда сал кюбюрде кёрген кыыйынлыкылары Тахирни кёзюне сурат болуп озадыла. Хамамдан чыкыгъандан сора, ол Зухураны алып кыачса, бу исси желле аны кыайсы жанына сюрлюк болурла? Ол исси жоллада аланы кыадарлары кыалай боллукъ болур, кыаллай кыыйынлыкыла сакылайдыла, малгъун Арабны кыыйлалы кёзлерича марап?

Зухура да ол кече бош турмай эди. Акылын эмчек анасындан жашырмай, аны болушлугу бла жолгъа жюйрюк туюле, ышангылы нёгерле хазырлады. Зухураны жан тамырыча кёрген эмчек анасы, кыыйын жоллагъа аны кесин ийип кыоймай, биргесине барыгъа, анга келлик палахны кесине алыргъа таукел болуп, ол да жолгъа ха-

зырланды. Керек боллукъ кѣп затла, къыркъ кюннге жетерча азыкъ да салып, юч тюени шахардан тышына чыгъарды. Зухура, эмчек анасыны таукеллигине, асыллыгына сейир этип, жилип, къучакълады.

Танг белги бере башлады. Къушла, адамла да уяларындан къозгъаладыла. Шахарны кѣклеге чыкыгъан акъ минараларындан азан кычыргъан тауушла эшитиледи. Ол кезиуде тюелеге минип, Зухура жыйыны бла хамамгъа атланды.

Жаны тынмагъан малгъун Араб, кече жатмай, Зухураны марап жюрюй эди. Зухура, тебиреп, жыйыны бла къаладан чыкыгъанлай, ызларындан жетип, аланы хар бирини бетлерине тюрслеп къарады. Тахирге ишекли болуп, тишлери бла таш чайнады. Халкъгъа эшитдирип, былай айтып жырлады:

Эки тые тентг бара,
Тамашасына къара!
Тахир кибик, къурч
жигит
Къатын сыфатда бара.

Тахир, хыйлы жырны эшитип, муну айтан кимди деп, жууап берирге умут этип, къарады. Зухура, муну эслеп, кѣзю, къашы бла Тахирге «Жукъ билдирме!» — деп тиледи. Арабха уллу эс бермей, жолларына кетдиле. Мычымай, хамамгъа жетип, тюшдюле. Зухураны жүрегине къоркъуу тюшген эди. Алай Тахирге жукъ билдирмезге кюрешеди. Хамамны эшигин этип: «Тахир, бизни малгъун Араб таныгъанды. Барып,

атама айтыр, эшигибизни жабар. Санга бир хата болса, мен кесими ёлтюрлюкме!» — деп, Зухура Тахирни сагъайтды. «Араб мени къалай танырыкъды, сен жангылгъан этесе», — деп, Тахир Зухураны айтханына тынгыламады. Зухура дагъыда къайтарып тиледи: «Жаным, Тахир! Сёзюме къулакъ сал, тюелени бирине мин да, эгет аскер жетгинчи, къач! Мен да ызынгдан къачарма, ёлмесек, бир бирни табарыз».

Болсада Тахир унамады. Аны эсинде «Зухураны къалай алып къачама, къайсы жанына кетерге керекме, кетсек, къадарыбыз къалай болур?» — деп ол эди. Башына келлик къара къанланы, къыйынлыкъланы сагъышын этмей, кёлюндегин Зухурагъа былай айтды:

Ажымсыз киши тутулмаз,
Ажалдан киши къутулмаз.
Сен, къачып, мени ызымдан
Келирсе деп умут — аз!

Къыйынлыкъдан
жалкъыдым,
Кёп кюйдю мени жаным.
Сени кьоюп, жашау жокъ,
Зухура — жан дарманым!

Малгъун Араб ханнга чабып жетди. Тахир бла Зухурадан хапар берди. Хан, ачыудан атылыргъа жетип, эгетлерин жыйды. Хан сарайда къуугъун сырыйна согъулду. Аскер, сауут-саба алып, майданнга чыкъды. Кёп турмай, аскер хамамны тегерекден алды.

Ол заманда Тахир бла Зухура, бир бир-

лерине къарашып, жашаудан тюнгюлдюле. Башларына къара кюн келгенин билдиле. Тахир: «Эй, жаным, Зухура, сен айтханны этсем, ахшы боллукъ кёреем!» — деп, сокъуранды. Аскер хамамны жууукъдан жууукъ кысады, къама тауушла, кычырыкъла эшитиледиле. Тахирни жанында сауут-сабасы жокъ эди. Амалсыз болуп, Зухурагъа къарады. Зухураны кёзлери туман болуп, жукъ кёрмей эдиле. Ала ахыр сагъатларында, сёз айтыр къарыулары болмай, бир бирлерин къучакълап, саламлашдыла. «Хайда, Зухура-ханым, бу дунияда энди бизге бир бирни кёрюу болмаз. Кенг дуния бизге тар болду, къарангы болду. Не этейим, не айтайым, жазыучубуз суймеклик жазды да, къадар жазмады, кыйынлыкъла, кёз жашла жазды да, насып, къууанч жазмады. Керти дуниябызда жазар эсе уа... Сау къалып, жашасанг, хаух дунияда мени унутма», — деп, осуят этди. Быланы къадарларына ажым этип, кюйюп, тегереклеринден алгъан тюз адамланы жапсара, Тахир бу ийнарланы айтды:

Эртте ёлдю ёз атам,
Узакъ къалды ёз анам,
Эгет аскер жууукъду,
Энди мындан чыгъалмам.

Къая бузар кючюм жокъ,
Къала болур кичим жокъ,
Кюйсюз ханнга баз болуп,
Тилеп алыр кишим жокъ.

Жилясам да, ким эштир,
Тарыкъсам да, ким эштир?

Ауур болгъан салымы
Жарлы анама ким элтир?

Акъ кебинлик келтирип,
Ажым этип, ким жууар?
Кюн кёрмеген жарлым

деп,

Чачын жыртып, ким
жиляр?

Тахирни, аркъан атып, тузакъгъа тюшюрдюле. Жетип, къолуна, аягъына бугъоу салдыла. Сюйреп, ханны аллына элтдиле. Хан, Тахирни кёргенлей: «Бу бетсизни мени кёзюме нек кёргюзтесиз, башын кетеригиз!» — деп кычырды. Эгетле, башкесле да, къолларында кылычлары, ай балталары бла Тахирни эки жанында тохтадыла.

Бу жол да ханны алимлери, усталары, жулдузчулары, ала бла бирге уали да, ёзюрле бла тенг, Тахир жанлы болуп, аны жанын тилеп тохтадыла. Алимлени бек уллу су: «Эй, дунияны уллу ханы! Биз сени къолунгда ишлейбиз, китаплагъа, жулдузлагъа къарап, дунияны халын, болгъанны, боллукъну да билебиз. Сен Тахирни ёлтюрсенг, хан сарайгъа, бизни Ата журтубузгъа да уллу кыйынлыкъ келирге боллукъду. Ёлтюрме Тахирни, уллу ханыбыз, этме бу ишни!» — деп сюелди. «Аллах чамланыргъа боллукъду, сен Аллахны буйругъун, кесинги антынгы да бузаса!» — деп, уали ууаз берди. «Душманларыбыз баш кётюре башлагъандыла. Тахир кирик, къурч жигит, уста урушчу бизге бек керек эди», — деп, аскер башчы, къолун кёкюрегине салып, баш уруп, ханнга табу этди. Бары бирден

Тахир жанлы болуп, хан не этерге билмей, арсар болуп тургъан кезиучюкде къалагъа, къолунда да уллу китабы бла, чиммакъ кийинген бир арыкъсуу чырайлы адам кирди. Ол, арлакъда тохтап, сабыр сёлешди: «Эй, Аллахны къулу Бабахан! Сени манга берлигинг бар эди! Ол заманда бахчада ашыгъып кетген эдим. Энди аны алыргъа келгенме. Ханлыгъынг узакъ кюнню болсун, Аллаху амин!» Бабахан, ол адамгъа да терс къарап, эгетлерине буюрду: «Кетеригиз, Бабаханны кишиге борчу жокъду!» Эгетле акъ кийимли белгисиз адамны къолуна китабын сыйырып, кесин, суйреп, арта алып кетдиле. «Бир сёз къулагъыма кирмейди, ёлтюрюгюз шериатха терс жюрюген фитначыны! Ненча кере азат этдим! Ибилис негериди шашхан гъашикни!»

Башкесле окъуна жерлеринден тепмей мычыдыла.

Хан, сабыр болуп, сагъыш этип айтды:

«Хы, алай суюе эсегиз Тахирни сау къалырын, мен сиз айтханны этейим, Тахир, не мени, не Зухураны сагъынмай, юч ийнар айтсын! Ийнарларында мени не мени къызымы атыбызны къошмай чыкъса, ёлюмден азат этеме, къошса уа, дауугъуз болмасын, оноуун башкеслеге берликме. Андан сора Тахир ючюн сёлешгенни да Тахир бла бирге башын алдырлыкъма!»

Тахирни халкъны ортасына чыгъардыла.

Тахирни биринчи ийнары

Суюмеклик келсе бир

кюн,

Къыйын аурурла саула.

Зухура, атасыны аллында тобукъланып, жал барып, тиледи: «Эй, мени багъалы атам! Чыгъышны уллу ханы! Кеч, азат эт Тахирни! Мен да балангма, бизни бир бирге термилтме! Аллай жанны жоюп, дунияны къарангы этме!»

Огъурсузланган патчах кызыны сёзюне бурулуп да къарамалды. Аны аягъы бла артха тюртюп къойду. Алимле, ёзюрле, уали да тилерге базынмадыла, къоркъдула.

— Терк! Терк! — деп кычырды хан башкеслерине.

Башкеслени таматасы, харам, мурдар балтаны къолуна алып, Тахирни юсюне сюелди, халкъгъа къарап, былай айтды: «Эй, жыйылгъан халкъ! Сёз, оноу артха къайтыр, бир кесилген баш ызына экинчи жабышмаз, нек тынгылайса?» Болсада бир жанындан да болушлукъ чыкъмады. Огъурсуз хандан къоркъуп, халкъ, тынгылап, кёз жаш теге эди.

— Ур! Ур! Не сакълайсыз?! — деп, экинчи кере кычырды залым.

Зухура кесин Тахирге атды. Эгетле, аны тутуп, Тахирден кюч бла айырдыла. Тахир, ишни былайгъа жетгенин, кесини ёлюм жолуна чыкъгъанын тамам кёргенде, Зухурагъа къарап, айтды:

Ёлмезлик жокъ, жилияма,
Кетмезлик жокъ, жилияма.
Сакъ жауунлай, жел этип,
Ётмезлик жокъ, жилияма.

Биз да туудукъ,
жашадыкъ,

Мактабха бирге бардыкъ.
Кёп харип суйгенлеча,
Муратха жетмей
къалдыкъ.

Этмей хурметибизни,
Атанг кюйдюрдю бизни,
Аллах кёреди барын,
Алыр ол дертибизни!

Мындан сора Тахир, мычымай, бойнун кёп башла кесилген къара тёммекге салды. Болсада жалдатха балта кётюрюрге тюш-меди. Тахирни жанын Аллах кеси алып, ол шейит ёлюк болуп, жыйылгъан халкъны алында узатылды.

Бу артыкълыкъны, сейирни кёрген Зухура, эки къолуна эки таш алып, кесин туююп башлады. Чачын, бетин жыртады. Терктерк эси ауа, къарыусуз болады. Эс жыйгъанлай, дагъыда, Тахирни ёлюсюн кёрюп, шашады. Адамла аны, тутуп, тыйып болалмайдыла.

Зухураны былай ауур халын кёргенде, хан усталаны жыйып, аны эсине келтирирге буюрду. Устала не къадар кюрешдиле эселе да, файда болмады. Бир къарт къуртха, уста къатын былай юйретди: «Кёресиз, бир тюрлю амал, дарман да жарамайды. Болсада мен эшитген амаллагъа кёре, бир зарман барды, ол да Тахирни этиди. Тахирни этинден алып, андан Зухурагъа ашатыргъа керекди. Бу зат жарамаса, сора мен башха дарман билмейме».

Былай бла, Тахирни этинден алып, Зухурагъа ашатыргъа умут этдиле. Башына

къара кюнле келген Зухура, бу ишни сезип,
тюзюнлей атасына барды. Жиляй, улуй, ча-
чы-башы тозурагъан халда, атасыны аллын-
да тобукъланып, бу назмуну айтды:

Ичерге суу жокъмуду,
Адам къаны болмаса?
Сояргъа мал жокъмуду,
Патчах адам соймаса?

Ичерге суу болмасын
Сизде уллугъа, жашха!
Ашаргъа аш къалмасын,
Адам этинден башха!

Зухура аны бла къаладан чыгып кет-
ди. Хан да, ханыша да, анга къор-садагъа
болуп, тыяргъа, ариу айтыргъа кюрешедиле,
не айтса да, этерге айтадыла. Зухура ата-
сына, анасына къарап, бу назмуну айтды:

Кёп душманны ичинде
Сайлап алгъан жауугъуз,
Кёп хыйладан ау къурап,
Байлап алгъан жауугъуз

Хакъ жолуна кетгенди
Менден кери, ох дегиз!
Хан сарайда той этип,
Кёл кенгдирип, тепсегиз!

Аны къанын тёкгенсиз,
Адам къурман этгенсиз!
Рахат болугъуз, ханла,
Оюгъузгъа жетгенсиз.

Мал союмла этигиз,
Кёп оюнла этигиз,
Дауурбасла къакъдырып,
Хорлам тойла этигиз!

Къызым бар деп
айтмагъыз,
Къызыгъызны сойдугъуз,
Асылындан айырып,
Ёксюз этип къойдугъуз.

Манга салгъан
къалагъыз,—
Ичине от салыгъыз!
Гур-гур этип, жандырып,
Бир жылынып къалыгъыз!

Андан сора Зухура Тахирни ёлюгюне
келди. Тахирни ёлюгюн къучакълап, сар-
нады:

Къарлай акъ болду бетим,
Сен мени къоюп кетдинг.
Тенгинги жиятыргъа
Бармеди, Тахир, дертинг?

Шашхан твое баласы,
Къычыргъанын эштмейсе.
Гюняхсыз сен, хур болуп,
Кёкге учуп кетмейсе.

Алтын сазынгы согъуп,
Ойнамайса, кюлмейсе,
Биргенге чыкъдым жолгъа,
Къарамайса, кёрмейсе.

Айтсам, сёзюм ётмезлик,
Къайгъынг эсден

кетмезлик.

Хаух дуня не керек,
Кёз жарыгъын бермезлик.

Кёзюм къарар кишим

жокъ,

Сенден къалып нетейим?

Мен биргенге жатарма,

Азабынгы чекмейин.

Зухура, Тахирни къучакълап, юсюне къапланып сарнагъанда, кёзлеринден кёз жаш орунуна къызыл къан барып башлады. Бир ауукъда ол ёрге турду, бетин къан жууа, жыйылгъан халкъгъа къарады. Олсагъат окъуна шаркъ деп ауду. Керилип, созулуп, жан берди.

Хан сарайлагъа бушуу, жияю кюнле келдиле. Къала башларына бушуу байракъла тагъылдыла. Узакъдан, жууукъдан да бушуугъа кёп мингле бла адамла келе эдиле.

Тахир бла Зухураны ёлген хапарларын Араб артдаракъ эшитип, чабып келди. Насыпсыз суйгенлени бу халда кёргенлей, этген хыйлалары кёзюне кёрюнюп, малгъунлугъу кесине да туура болду. Тартып, жанындан бичагъын чыгъарып, жюрегине урду. Ючюнчю ёлю болуп, Тахир бла Зухурагъа къошулду.

Хапарлада айтыла келгеннге кёре, Араб да жашыртын Зухураны суйюп болгъанды.

«Эй, уллу патчахыбыз, сыйлы ханышабыз! Энди жиямакъны файдасы жокъду.

Иш аны бла ызына келмез. Быланы жерге салыныр оноулары этилирге керекди. Тийишлиси къалай эсе да, аны этейик, — деп, жыйылгъан кёп халкъны ичинден эсли адамлары былай сёлешдиле. — Бу эки жан шейит ёлюкледиле, экисини да къабырлары бир жерде жанаша болургъа тийишлидиле. Арабха да быланы аякъ жанларында къабыр салыргъа керекди».

Ол заманны усталары буюргъанча, юч къабыр къазылгъанды. Юч ёлюню табу этип, бир бири ызларындан чыгъаргъандыла. Кёп халкъ юч ёлюню да жаназыларын къылып, жанаша къабырларына — ёмюрлюк юйлерине — салгъандыла. Арабны да аланы аякъ жанларында къабыргъа кёмдюле.

Хапарлада жазылып къалгъаннга кёре, Зухураны къабырыны юсюнде акъ гюлле, Тахирни къабырыны юсюнде къызыл гюлле чыкъгъандыла. Арабны къабырында эшек шинжиле битедиле. Акъ, къызыл гюлле, эсе келип, бир бирлерине жетерге азчыкъ къалгъанлай, Арабны къабырындан чыкъгъан шинжи терек, аланы араларына кирип, аланы бирге жетерге къоймайды. Кюнбатышдан, Кюнчыгъышдан да алайтын озгъан хар адамгъа борчду шинжини кесип кетерге. Ол шинжи тохтамай ёседи, аны суйгенлеге хурмет этгенле тохтамай кеседиле. Эки суйген жюрек, бири акъ, бири къызыл гюл болуп, бир бирлерине бюгюн да термиледиле.

АНГЫЛАТЫУЛА

- ¹ Фатих — аллы, башланнганы;
- ² Хакъ, хакъ жолу — керти, тюз жол; иги иш;
- ³ «Якубну да къайгъыларып окъудум... — Якуб муслиман файгъамбарладан бириди;
- ⁴ «Юсуф бла тар зинданда олтурдум...» — Юсуф Якуб файгъамбарны бек суйген уланы болгъанды;
- ⁵ «Хакимлеге, хадислеге баш урдум...» — Былайда бурунгулу хапарлагъа, алимлеге деген магъанада айтылады;
- ⁶ Газиз — хурметли, намысы жюриген таза адам;
- ⁷ Жазасы — дерти, буйругъу, азабы;
- ⁸ Этек бала — тиширыу сабий, жыйрыкъ киерик сабий;
- ⁹ Чара — амал, кесамат, болушлукъ;
- ¹⁰ Зухура — Чолпан жулдузну атыды (Венера);
- ¹¹ Тахир — арабча таза, гюняхсыз, бузулмагъан деген сёздю;
- ¹² Гъашик — бир затха термилип, анга жетишир ючюн мухажир;
- ¹³ Мухаббат — суймеклик, суйюу;
- ¹⁴ «Кёз жашым этер захир...» — кёз жашым белгили этер, кёргюзтюр;
- ¹⁵ Саз — тюрк халкълада къыл къобуз;
- ¹⁶ «Биз экибиз бир къашда...» — экибиз да биргебиз, бир бири бетибизге къарап турабыз;
- ¹⁷ Сафар — жолоучулукъ; тентиреп, узакъ жерледе айланыу;
- ¹⁸ Мардин — Анатолияны кюнчыгъыш жанында керти болгъан шахар;
- ¹⁹ «Хызыр-Илияс — жолдашынг...» — Аллахны келечилери; жолоучулары жакъчылары;
- ²⁰ «Жюнюсю да кечдинг сен...» — файгъамбарладан бириди;
- ²¹ Худжра — уллу медирселеде сохтала туруучу отоучукъла. Былайда — тюрме, зиндан деген магъанада айтылады.
- ²² Жария — басмалау; белгили этеме, айтама деген магъанада;
- ²³ Шат суу — Анатолияны кюнчыгъыш жанында черек; Тигр суугъа къошулады.

БАШЛАРЫ

Ал сөз (Төшпеланы Алим) 5

Тахир бла Зухура. *Поэма.* 9
Ангылатыула. 124

Литературно-художественное издание

Мечиев Кязим Беккиевич

ТАХИР И ЗУХРА

Поэма

На балкарском языке

Редактор М. Х. Табаксоев

Художник В. Л. Захохов

Художественный редактор Ю. М. Алиев

Технический редактор Л. И. Прокопенко

Корректор Р. А. Боттаева

ЛКБ № 6 от 01.10.96.

Сдано в набор 25.03.99. Подписано к печати 24.05.09.

Формат 70×90^{1/32}. Бумага офсетная № 1.

Гарнитура литературная. Печать высокая.

Усл. п. л. 4,68. Уч.-изд. л. 4,35.

Тираж 500 экз. Заказ № 229.

Издательство «Эльбрус»

Нальчик, ул. Адмирала Головки, 6

Полиграфкомбинат им. Революции 1905 года

Мининформпечати КБР

Нальчик, пр. Ленина, 33

Мечиев К. Б.

М Тахир и Зухра: Поэма.— Нальчик: Эльбрус, 1999.—128 с.

ISBN 5-7680-1455-1

Это первое отдельное издание одного из наиболее значительных произведений классика балкарской и мировой литературы Кязима Беккиевича Мечиева. Поэт по-своему осмыслил широко известный на Востоке сюжет о любви Тахира и Зухры, и создал совершенно оригинальную, балкарскую по своей сути, поэму.

Выход книги приурочен к 140-летию со дня рождения Кязима.

М 4702100200-027

М125(03)-99 99